

Ινστιτούτου Ομαδικής Ανάλυσης «S.H. Foulkes» - ΙΟΑΦ

Εισαγωγικό Σημείωμα

Prima Vista (Για τον Covid-19)

Νίκος Λαμνίδης
Δομνίκη Μυλωνά

Εισαγωγικό Σεμινάριο

Λένα Τελειώνη
Ομαδική Ανάλυση: Ιστορική Αναδρομή
Αμαλία Σταματάκη

Εκπαίδευση

Δομνίκη Μυλωνά
Η Έναρξη της Ομάδας
Μαρία Λύκου

Εποπτεία

Αμαλία Σταματάκη
Ομαδική Εποπτεία
Σοφία Μαρία Μωραΐτου
Αμαλία Σταματάκη

1^ο και 2^ο Ομαδικό – Αναλυτικό Συμπόσιο Αρχαίας Δωδώνης

Φώτης Γιωτάκης
Μαρτίνα Μπρίτσα
**Ασυνείδητες (Δυναμικές) Διεργασίες στους
Αρχαίους Έλληνες**
Νίκος Λαμνίδης

1^ο Ελληνο-Γερμανικό και 2^ο Γερμανο-Ελληνικό Συμπόσιο Ομαδικής Ανάλυσης

Αθηνά Τσούκαλη

Το Δελτίο του Ινστιτούτου Ομαδικής Ανάλυσης «S.H. Foulkes» είναι ήδη πραγματικότητα. Έχει ως στόχο την ενημέρωση για το έργο του Ινστιτούτου, αλλά και την μετάδοση της ομαδικής-αναλυτικής παράδοσης, όπως την έθεσε ο Foulkes, ως μία εμπειρική κατάσταση, στην οποία οι θεωρίες συνεχώς τίθενται υπό παρατήρηση και αναθεώρηση. Το πολύχρονο έργο και εμπειρία των μελών του Ινστιτούτου, αποτελούν την σταθερή βάση διαλόγου, προβληματισμού και εξέλιξης πάνω στην θεωρία και την κλινική πρακτική της ομαδικής - αναλυτικής ψυχοθεραπείας. Ενίοτε παρακινούμενα από μία παγκόσμια δύσκολη εξωτερική πραγματικότητα, όπως έχει συμβεί κατά το παρελθόν και όπως συμβαίνει και σήμερα με τον Covid-19, την οποία μας παρουσιάζουν ο Νίκος Λαμνίδης και η Δομνίκη Μυλωνά. Μία πραγματικότητα που μέσα στις πολλές δυσκολίες της, επέτρεψε εν τέλει, με την βοήθεια της τεχνολογίας, την συνέχιση του έργου του ΙΟΑΦ, πέραν της αναβολής του προγραμματισμένου για τον Μάρτιο του 2021, 1^{ου} Συνεδρίου: το Εισαγωγικό Σεμινάριο, την Εκπαίδευση και την Εποπτεία, που μας τα παρουσιάζουν αντίστοιχα οι υπεύθυνες, Λένα Τελειώνη, Δομνίκη Μυλωνά και Αμαλία Σταματάκη. Το έργο του ΙΟΑΦ εμπλουτίζεται και από εισηγήσεις στο Εισαγωγικό Σεμινάριο, όπως αυτή της Αμαλίας Σταματάκη για την «Ομαδική Ανάλυση: Ιστορική αναδρομή», από εργασίες εκπαιδευομένων, όπως αυτή της Μαρίας Λύκου για την «Έναρξη της Ομάδας» και από άρθρα, όπως αυτό της Σοφίας Μαρίας Μωραΐτου για την «Ομαδική Εποπτεία» και του Νίκου Λαμνίδη για τις «Ασυνείδητες (Δυναμικές) Διεργασίες στους Αρχαίους Έλληνες». Ο διάλογος συνεχίζεται γόνιμος. Τόσο εντός Ελλάδας με τα δύο Διεπιστημονικά Συμπόσια στην Αρχαία Δωδώνη, σε συνεργασία με Ιστορικούς και Αρχαιολόγους που έχουν συντονίσει και μας τα παρουσιάζουν ο Φώτης Γιωτάκης και η Μαρτίνα Μπρίτσα, όσο και εντός και εκτός Ελλάδας με τα δύο Διαπολιτισμικά Συμπόσια στην Αθήνα και στην Κολωνία με Γερμανούς και Έλληνες ομαδικούς αναλυτές που μας τα παρουσιάζει η Αθηνά Τσούκαλη. Και είναι μόνο η αρχή. Το 1^ο τεύχος.

Κατερίνα Μήλιου

Prima Vista (Για τον Covid-19)

Τη στιγμή αυτή δεν γνωρίζουμε αν το κέντρο του τυφώνα του κορωνοϊού είναι ήδη παρελθόν ή μας περιμένει, τον επόμενο Νοέμβριο.

Ήδη αυτή η αβεβαιότητα θα μπορούσε να συνιστά μία (αρνητική) ψευδαίσθηση βεβαιότητας, με την οποία είμαστε κάπως εξοικειωμένοι. Ή μήπως όχι;

Οι μεγάλες δυσκολίες προσαρμογής των ομάδων μας στα Zoom και Skype είναι ήδη παρελθόν και όλοι αισθανόμαστε ειδήμονες στην διαδικτυακή ομαδική ανάλυση. Ή μήπως όχι;

Οι θεραπευόμενοί μας έμαθαν να «μπαίνουν» στη συνεδρία (άλλοτε από το αυτοκίνητο ή από το εξοχικό τους, άλλοτε με το κινητό τους) και ο ψυχισμός βρήκε τρόπους, σχεδόν ακαριαία, να αμύνεται, να δημιουργεί συμπτώματα, να αναζητεί όρια μέσα στην περιοχή της εικονικότητας.

Αλλά και η επιστροφή στην «κανονικότητα» δεν είναι όπως πριν.

Υπάρχει η νοσταλγία ενός «πριν» που εξιδανικεύεται και που έχει χαθεί.

Ο πρώτος υπογράφων έγραφε στην αρχή της πανδημίας για «ζητήματα πλαισίου που τίθενται» και τον απασχολούσε «η αίσθηση της εισβολής στον προσωπικό χώρο του καθενός» έστω και αν, έγραφε τότε, ότι «αυτό λύνεται είτε με διευθέτηση ενός background ενός άδειου τοίχου, είτε με καταφυγή μέσα στο αυτοκίνητο» και ότι «το πρόσωπο του ομαδικού αναλυτή αλλά και των μελών φαίνεται πολύ πιο κοντά από ότι στις κανονικές συνθήκες, πολύ περισσότερο από την συνήθη απόσταση συνομιλίας. Φαίνονται πολλές λεπτομέρειες του προσώπου, και μπορεί να δημιουργηθούν άμυνες ερωτικοποίησης»· αλλά, έγραφε επίσης ότι «το θετικό είναι ότι οι ομαδικές δυναμικές αναπτύσσονται πολύ καλά μόλις αρχίσει η ομαδική-αναλυτική εργασία».

Αυτό που δεν έγραφε τότε είναι το πόσο απαιτητική και δύσκολη είναι η παρακολούθηση της διαδικασίας, διαδικτυακά, πόσο ο καθένας προσέχει πρώτα και κύρια το video του ομιλούντα εαυτού του, παρά τους άλλους, κάτι που είναι σχεδόν αυτόματη συναισθηματική ρύθμιση και στην ομαδική ανάλυση έχει αποκληθεί κατοπτρισμός (mirroring).

Η επιστροφή στην φυσική παρουσία ήταν επίσης δύσκολο εγχείρημα. Και κανείς/καμία δεν αισθάνθηκε ότι αυτό που όλες και όλοι περιμέναμε (ανυπόμονα) πραγματώθηκε. Πάλι απογοήτευση. Μέσα και πάνω σε όλα αυτά τα (και μεταβιβαστικά) φαινόμενα συνεχίζεται η εργασία μας.

Για την δεύτερη υπογράφουσα η ανάγκη της διαδικτυακής συνέχισης της εργασίας έγινε άμεση και επιτακτική, καθώς υπήρξαν κρούσματα στο ιατρείο.

Στις ομάδες των μελών που νόσησαν η προσαρμογή στο διαδίκτυο έγινε ταχύτατα και εύκολα. Επίσης, κάθε δυσφορία επισκιάστηκε από την αίσθηση ευγνωμοσύνης του ότι είχαμε την ευκαιρία να συνεχίζουμε την εργασία μας και επιπλέον να συναντούμε τα νοσούντα μέλη των ομάδων. Αυτό μετρίαζε τον πανικό της νόσου τόσο στους υγιείς όσο και στους νοσούντες. Οι δεύτεροι εκ των υστέρων ομολόγησαν ότι η παρουσία της ομάδας κατά την διάρκεια αυτής της άγνωστης και απειλητικής νόσησης τους βοήθησε εξαιρετικά. Μέσα στα σπίτια και στα κρεβάτια του πόνου, κυριολεκτικά.

Κάποιες ομάδες αντιστάθηκαν σθεναρά στο πέρασμα στο διαδίκτυο. Το άλλοθι του ηλεκτρονικού αναλφαριθμητισμού μεσουράνησε για αρκετές εβδομάδες, κάνοντας την ζωή της ομαδικής αναλύτριας δύσκολη, ενώ προσπαθούσε να βρει τον ψυχικό χώρο, ανάμεσα στις «πρακτικές διευθετήσεις» και στην ενοχλημένη αντιμεταβίβαση της, ώστε να

συνεχίσει να σκέφτεται και να διατυπώνει κάποιες ερμηνείες.

Πιο ευάλωτα μέλη, με ναρκισσιστικές/οριακές παθολογίες, που ήδη διατηρούσαν τη θεραπεία τους με αρκετή προσπάθεια εκ μέρους των ομάδων, διέκοψαν. Αποτέλεσμα; Απογοήτευση αλλά και πολυδιάστατα insight στις αντίστοιχες ομάδες. Αντίθετα ορισμένα μέλη άνθισαν κατά την διάρκεια του 2μηνου της καραντίνας. Μίλησαν μέσα από «την ασφάλεια του σπιτιού τους» με καθαρότητα και αμεσότητα.

Η δεύτερη υπογράφοσα ένωσε επίσης να διαταράσσεται η ελευθέρως κυμαινόμενη προσοχή της λόγω της συνεχούς έγνοιας μην πέσει το δίκτυο, μην κάποιος «βγει» και πρέπει να τον ξανακάνει δεκτό, κλπ., κλπ. Οπωσδήποτε δεν μπορούσε να κλείσει τα μάτια της και να αφαιρεθεί-ονειροπολήσει εύκολα. Επίσης οι ήχοι από τα mail που έρχονταν σε όλους μας τραβούσαν την προσοχή. Συζητήθηκε αν τα ανοίγουμε, αν «χαζεύουμε και πώς χαζεύουμε στη δια ζώσης παρουσία» και «πώς από το διαδίκτυο».

Η δεύτερη υπογράφοσα συμφωνεί με τον πρώτο ότι η παρουσία του προσώπου της στην οθόνη συχνά την απορρόφησε.

Σύντομα όμως την ενημέρωσαν ότι μπορεί να αφαιρέσει αυτήν την εικόνα και έτσι βρέθηκε σε μια διαφορετική θέση, συζητήσιμη και αυτή. Κάποια άλλα μέλη είπαν ότι έκαναν το ίδιο. Συζητήθηκε εκτενώς το ποιοι και γιατί αφαίρεσαν την εικόνα τους και ποιοι όχι.

Αλλά και η τεχνική δυνατότητα κρυψίματος του προσώπου θυμίζει στον πρώτο υπογράφοστα την υποθετική ουδετερότητα των ψυχαναλυτών, που ευρέως συζητείται και επανεξετάζεται σήμερα, διεθνώς.

Συζητήθηκαν ζητήματα εχεμύθειας όπως και οι αποκαλύψεις των επιθέτων. Η εμφάνιση των προσωπικών στοιχείων, οι επιδεικτικές ικανοποιήσεις που κάποια μέλη χρόνια

ποθούσαν να πάρουν (λόγω της αποτροπής-αποθάρρυνσης των σχέσεων εκτός ομάδας) και τις πήραν «δείχνοντας» τα σπίτια, τους, τις συζύγους, τα μωρά, τα σκυλιά, τα γατιά τους. Και το αντίθετο συζητήθηκε, η προσπάθεια από κάποια άλλα μέλη να κρύψουν το κάθε τι, να μη φανεί τίποτα.

Η επιστροφή στην φυσική παρουσία και για τους δύο υπογράφοντες, εκτός από την ανακούφιση ότι γυρίσαμε σώοι, κυρίως στις ομάδες που υπήρξαν κρούσματα και τη χαρά της σωματικής συνύπαρξης με όλες τις συμπαραδηλώσεις της, στιγματίστηκε εν τούτοις από την απολύμανση, τη δυσφορία της μάσκας και της ζέστης του ελληνικού καλοκαιριού.

Ήμασταν κοντά αλλά το πρόσωπο δεν φαινόταν όπως πριν, η ανάσα ήταν δύσκολη, και η δυνατότητα της ελευθέρως ρέουσας προσοχής και ονειροπόλησης μειωμένη καθώς το σώμα διαμαρτύρονταν.

Οι συνειρμοί όμως και πάλι ήρθαν και η ψυχική εργασία συνεχίζεται.

Τι είναι η θεραπευτική κατάσταση εν τέλει;

Ένα πλαίσιο/setting/frame, με τα ορισμένα ειδικά χαρακτηριστικά του, και μια θεραπεύτρια με ένα συγκεκριμένο θεωρητικό μοντέλο στο νου της. Σκοπός και των δύο είναι να διευκολυνθεί η εξερεύνηση της ασυνείδητης ζωής του ατόμου/ομάδας.

Γνωρίζουμε ότι το κάθε μέλος, από την πρώτη στιγμή της εισόδου του σε μια ομάδα πρέπει να συνδιαλλαγεί, όπως μπορεί, με την πληθώρα της εξωτερικής πραγματικότητας που υπάρχει εκεί, συγχρόνως με την απουσία της «οικειότητας» που προϋπήρχε στην δυαδική συνεδρία. Παράλληλα και με την μεγάλη αμεσότητα της δράσης και του πραγματικού.

Στην διαδικτυακή συνεδρία εμφανίζεται επιπλέον μια αντιφατική νέα συνθήκη, η εξωτερική πραγματικότητα ορίζεται ιδιόμορφα

και πολύπλοκα και η εγγύτητα και η απουσία της επαναπροσδιορίζεται, όπως επίσης και η δράση-acting. Νέα πεδία φαινομένων ξετυλίγονται μπροστά μας σε αυτό το καινούργιο - αναγκασμένο θεραπευτικό

περιβάλλον, που ίσως δημιουργήσουν σκέψεις για νέα μοντέλα του νου, με αντίστοιχη επίδραση στην μέθοδο μας· σε διάλογο ανάμεσα στο πλαίσιο και στο θεωρητικό μοντέλο του ομαδικού αναλυτή.

Νίκος Λαμνίδης
Δομνίκη Μυλωνά

Εισαγωγικό Σεμινάριο

Ολοκληρώθηκε, για το εκπαιδευτικό έτος 2019-2020, στις 10/5/2020, το 4^ο Εισαγωγικό Σεμινάριο από την ίδρυση του IOAF. Από τον Μάρτιο και μετά, λόγω των έκτακτων συνθηκών και των αλλαγών στον τρόπο εργασίας που επέβαλλε η πανδημία, πραγματοποιήθηκε εξ ολοκλήρου (μικρές ομάδες εμπειρίας, διαλέξεις, ομάδες συζήτησης και μεσαίες ομάδες εμπειρίας) διαδικτυακά.

Το Ινστιτούτο Ομαδικής Ανάλυσης «S.H. Foulkes»- IOAF διοργανώνει κάθε χρόνο το Εισαγωγικό Σεμινάριο στην Ομαδική Αναλυτική Ψυχοθεραπεία, με σκοπό την μετάδοση της ομαδικής-αναλυτικής παράδοσης, σύμφωνα με το έργο και την εμπειρία των ιδρυτικών μελών του.

Το Σεμινάριο απευθύνεται κατά κύριο λόγο σε επαγγελματίες και σπουδαστές όλων των κλάδων ψυχικής υγείας, σε πτυχιούχους συναφών κλάδων, καθώς και σε κάθε ενδιαφερόμενο για ομαδική δυναμική. Αποτελεί αυτόνομο στοιχείο γνώσης και εμπειρίας αλλά και προαπαιτούμενο για την τετραετή ομαδική-αναλυτική εκπαίδευση του IOAF.

Σκοπεύει στην εξοικείωση των συμμετεχόντων τόσο με την Ομαδική-Αναλυτική θεωρία (μέσω διαλέξεων και συζητήσεων) όσο και με την κλινική εφαρμογή της (μέσω συμμετοχής σε μικρή και μεσαία ομάδα εμπειρίας).

Η Ομαδική Αναλυτική ψυχοθεραπεία είναι, σύμφωνα με τον ιδρυτή της S.H. Foulkes, η μέθοδος που επικεντρώνεται στην σχέση ατόμων και ομάδων, θεωρώντας αδιανόητο τον διαχωρισμό ατομικού και κοινωνικού. Χρησιμοποιεί ως πλαίσιο κατανόησης τις διϋποκειμενικές αλληλεπιδράσεις των μελών εντός του πολυπρόσωπου δικτύου επικοινωνίας στην ομάδα (matrix), επικεντρώνεται στην μεταβίβαση, στις ασυνείδητες εκφάνσεις των ψυχισμών, ως σημείον ερμηνείας (ατομικής και ομαδικής) και αποσκοπεί στην εξέλιξη των μελών της ομάδας.

Η Ομαδική Ανάλυση εφαρμόζεται και σε άλλα πεδία ανθρωπίνων σχέσεων, όπως σε νοσοκομειακά - θεραπευτικά πλαίσια, στην εκπαίδευση, στην συμβουλευτική, σε οργανισμούς κ.α.

Η διάρκεια του Σεμιναρίου είναι 8 μήνες, με συχνότητα 1 Σ/Κ τον μήνα.

Οι αιτήσεις για την συμμετοχή στο επόμενο Εισαγωγικό Σεμινάριο, για το εκπαιδευτικό έτος 2020-2021 έχουν ξεκινήσει. www.ioaf.gr

Λένα Τελειώνη

Ομαδική Ανάλυση: Ιστορική αναδρομή

Η παρούσα εισήγηση αποσκοπεί σε μία αδρή παρουσίαση της ιστορίας της ομαδικής ψυχοθεραπείας και της Ομαδικής Ανάλυσης.

Αναφέρονται επιγραμματικά οι θεμελιωτές της ομαδικής θεραπείας και οι κυριότεροι εκπρόσωποι της ομαδικής ψυχοθεραπείας με ψυχαναλυτικές καταβολές, καθώς και, εν συντομία, οι προσεγγίσεις του S. Freud για την ομαδικότητα.

Παρουσιάζονται διεξοδικότερα: το έργο του S. H. Foulkes, πατέρα της Ομαδικής Ανάλυσης, οι βασικές θεωρητικές του συλλήψεις που θεμελίωσαν την ομαδική αναλυτική ψυχοθεραπεία και επιχειρείται μια πρώτη προσέγγιση στο ερώτημα πώς και γιατί η ομάδα μπορεί να είναι θεραπευτική, προσεγγίζοντας βασικές έννοιες - κλειδιά, όπως η Matrix, η Επικοινωνία, «Η εκπαίδευση του Εγώ εν Δράσει» καθώς και ορισμένα ειδικά ομαδικά φαινόμενα.

Κύρια Σημεία της εισήγησης

- **Βασικές συλλήψεις**

Τα ψυχικά φαινόμενα είναι πολυπρόσωπες διεργασίες (N. Elias)

Οι άνθρωποι, είμαστε ομαδικά όντα σε συνεχή πόλεμο με την ομαδικότητά μας (W. Bion)

Τρία διαδοχικά ερμηνευτικά σχήματα της ψυχικής διαδικασίας ομαδοποίησης (S. Freud)

- **Πρώτες ομάδες για θεραπευτικούς σκοπούς :**
Joseph H. Pratt.

Edward Lazell: ομάδα σε νοσοκομειακό πλαίσιο για ψυχιατρικούς ασθενείς,

T. Burrow, P. Schilder, A. Wolff, P. Slavson
«Ψυχανάλυση στην Ομάδα».

W. Bion: Ειδικά αμυντικά ομαδικά φαινόμενα, τρεις «βασικές υποθέσεις».

Ο S. H. Foulkes και η «Ψυχανάλυση από την Ομάδα».

- **Καταβολές:**

Kurt Goldstein 1878-1965: Ολιστική θεωρία, θεωρία Gestalt.

Το πείραμα του Northfield και η Θεραπευτική Κοινότητα

Η κοινωνιολογία του Norbert Elias.

Η θεωρία του πεδίου του Kurt Lewin.

- **Τι είναι η Ομαδική Ανάλυση**
Το ομαδικοαναλυτικό πλαίσιο

Η Αναλυτική Ομάδα και η Επικοινωνία

Η Matrix

Η Μεταβίβαση στην Ομάδα

Η Ομάδα ως σύστημα

Ego training in action

- **Τα Ομαδικά Φαινόμενα**
Η κοινωνικοποίηση

Το καθρέφτισμα

Τα φαινόμενα της αλυσίδας και της συνήχησης

Η ομάδα ως στήριγμα

Η επικοινωνία

- **Πώς θεραπεύει η Ομάδα**
Εσωτερικεύσεις, νέες ταυτίσεις, διορθωτική συναισθηματική εμπειρία

Βιβλιογραφία

- Behr, H. Hearst, L.(2005). Group-Analytic Psychotherapy: A Meeting of Minds. London. Whurr Publications.
- Bion, W. R. (1974). Experiences in Groups and Other Papers. Oxford, England. Ballantine.
- Brown, D. (1979). Some Reflections on Bion's Basic Assumptions from a Group-Analytic Viewpoint. Group Analysis, 12: 204-210.
- Burrow, T. (1927). The Social Basis of Consciousness. London. Kegan Paul.
- Dalai, F. (1998). Taking the Group Seriously. Towards a post -Foulkesian Group Analytic Theory. London. Jessica Kingsley.
- De Mare, P. (1991). Koinonia. London. Karnac.
- Elias, N. (1994). The Civilizing Process. Oxford. Blackwell.
- Foulkes, S.H. (1975). Group Analytic Psychotherapy: Method and Principles, London. Gordon and Breach.
- Foulkes, S. H. (1973). The Group as Matrix of the Individual's Mental Life in Group Therapy. In "Group Therapy-An overview" (ed. L. R. Ed. Wolberg & E. K. Schwartz), Stratton. New York.
- Foulkes, S. H. & Anthony, E. (1968). Group Psychotherapy: The Psychoanalytic Approach, London: Pelican.
- Foulkes, S. H. (1964). Therapeutic Group Analysis, London. George, Allen and Unwin.
- Freud, S. (1913). Totem and Taboo: Some Points of agreements between the mental Lives of Savages and Neurotics. S. E, Vol. XIII.
- Freud,S. (1921). Group Psychology and the Analysis of the Ego. S. E, Vol .XVIII.
- Freud, S. (1930). Civilization and its Discontents. S. E, Vol. XXI.
- Hopper, E. & Weinberg, H. (2010). (editors) The Social Unconscious in Persons, Groups and Societies. London: Karnac.
- Maratos, J.(ed).(2015). Foundations of Group Analysis for the Twenty-first Century, London. Karnac.
- Pines, M. (1983). The Evolution of Group Analysis. London. Routledge & Kegan Paul.
- Stacey, R. D. (2001). Complexity and the Group Matrix. Group Analysis, 34: 221-239.
- Stiles, W. B. (1999). Signs and Voices in Psychotherapy. PSYCHOTHERAPY RESEARCH Vol 9 p.1-21.
- Winnicott, W. D. (1965). The Maturation Process and the Facilitating Environment. The Hogarth Press. London.

Αμαλία Σταματάκη
Περίληψη εισήγησης στο Εισαγωγικό Σεμινάριο 2019-2020

Εκπαίδευση

Η Ομαδική Ανάλυση αποτελεί ένα ισχυρό θεραπευτικό μέσο, το οποίο αναγνωρίζει ότι οι κάθε είδους ατομικές συνεισφορές γίνονται κατανοητές και αναλύονται στο πλαίσιο ενός διαπροσωπικού, διαμοιραζόμενου δικτύου το οποίο εν τέλει καθορίζει και το νόημα-σημασία όλων των εν λόγω γεγονότων.

Η Ομαδική Ανάλυση θεωρεί το ψυχικό όργανο από κατασκευής ανοικτό προς τους διυποκειμενικούς χώρους, επικεντρώνεται στην σχέση ανάμεσα στο άτομο και στην ομάδα, δίνοντας έμφαση τόσο στην ενδοψυχική όσο και την κοινωνική φύση της ανθρώπινης εμπειρίας, και αναγνωρίζει ότι το άτομο και η ομάδα είναι σημεία κατά μήκος ενός συνεχούς.

Οι αναλυτικές ομάδες ως μέσο ψυχοθεραπείας, προσεκτικά συγκροτημένες και συντονιζόμενες από καλά εκπαιδευμένους ομαδικούς αναλυτές, έχουν μακρά ιστορία στο να βοηθούν ανθρώπους στα προσωπικά τους προβλήματα και στο να συμβάλλουν στην προσωπική τους ανάπτυξη.

Η Εκπαίδευση του IOAF στην Ομαδική Ανάλυση απευθύνεται σε ψυχιάτρους, ψυχολόγους, κοινωνικούς λειτουργούς και γενικά σε επαγγελματίες ψυχικής υγείας.

Προϋποθέτει την παρακολούθηση του Εισαγωγικού Σεμιναρίου και την έναρξη προσωπικής ομαδικής – αναλυτικής ψυχοθεραπείας, δις εβδομαδιαίως με τακτικό μέλος του IOAF.

Η διάρκεια της είναι κατ' ελάχιστον τέσσερα ακαδημαϊκά έτη.

Περιλαμβάνει θεωρητικά σεμινάρια, τα οποία ασχολούνται εκτεταμένα με κλινικά, τεχνικά και θεωρητικά θέματα της Ομαδικής Ανάλυσης, με βασικά ψυχαναλυτικά θέματα, επιπρόσθετα με θέματα ψυχοπαθολογίας και με την κλινική ερευνητική τεκμηρίωση. Επίσης περιλαμβάνει ομαδική και ατομική εποπτεία καθώς και την συγγραφή ετήσιων εργασιών.

Στόχος του IOAF είναι οι εκπαιδευόμενες/οι στην Ομαδική Ανάλυση να έχουν ήδη ξεκινήσει πριν την αποφοίτησή τους την δική τους Αναλυτική Ομάδα και να έχουν αποκτήσει την ανάλογη κλινική εμπειρία ώστε να συνεχίσουν αυτονόμως την λειτουργία της στο ιδιωτικό γραφείο τους ή στον εκάστοτε χώρο εργασίας τους. Ως εκ τούτου η τελική εργασία της αποφοίτησης αφορά την παρουσίαση της Αναλυτικής Ομάδας της/του, που η/ο εκπαιδευόμενη/ος πρέπει ήδη να συντονίζει για δύο χρόνια. Το IOAF μέσω της λειτουργίας της εφαρμογής Παραπομπών Χαμηλού Κόστους για ομαδική ανάλυση διευκολύνει τις/τους εκπαιδευόμενες/ους στην δημιουργία της αναλυτικής τους ομάδας.

Κατά την διάρκεια της εκπαίδευσής τους μπορούν εάν το επιθυμούν, κατόπιν σύστασης του επόπτη τους, να εγγραφούν ως student members στο GASI και να γίνουν συνδρομητές του Group Analysis. Η ολοκλήρωση της εκπαίδευσης του IOAF στην Ομαδική Ανάλυση δίνει την δυνατότητα στον νέο ομαδικό αναλυτή να εγγραφεί ως πρόεδρος μέλος στο IOAF και ως πλήρες μέλος στο GASI.

Η εκπαίδευση του IOAF στην Ομαδική Ανάλυση ξεκίνησε το 2017 με 6 εκπαιδευόμενους και σήμερα στα τρία πρώτα έτη συμμετέχουν 12. Έτσι, στο ακαδημαϊκό έτος 2019-2020 ολοκληρώθηκαν τα τρία πρώτα έτη της εκπαίδευσης, με την αναγκαία διαδικτυακή προσαρμογή κατά τους μήνες της καραντίνας. Προσαρμογή που απασχόλησε και συνεχίζει να μελετάται από όλη την εκπαιδευτική κοινότητα. Ήδη το επόμενο ακαδημαϊκό έτος θα αρχίσει με πέντε νέους εκπαιδευόμενους στο Α' έτος, ενώ συγχρόνως η πρώτη ομάδα εκπαιδευομένων, στο πέρας του επόμενου ακαδημαϊκού έτους, θα ολοκληρώσει το Δ' έτος.

Δομινίκη Μυλωνά

Η Έναρξη της Ομάδας

Στην παρούσα εργασία θα ασχοληθούμε με την εναρκτήρια περίοδο μιας αναλυτικής ομάδας. Εισαγωγικά, γίνεται αναφορά στο πλαίσιο της ομαδικής ανάλυσης. Στη συνέχεια παρατίθενται θεωρητικές απόψεις για την αναπτυξιακή πορεία μιας ομάδας. Τέλος, αναλύεται η βιωματική εμπειρία μελών και συντονιστή κατά την αρχική φάση.

Ο S.Foulkes συλλαμβάνει την ιδέα της ομαδικής θεραπείας και συνθέτει τη συνθήκη εργασίας της. Η καινοτομία του, όπως και του Freud, ήταν αρχικά μεθοδολογική: άλλαξε το πλαίσιο από τον καναπέ στον κύκλο. Ο κανόνας του ελεύθερου συνειρμού, μετατράπηκε σε αυτόν της ελευθέρως ρέουσας συζήτησης. Έτσι ο Foulkes άρχισε να δομεί τη θεωρία της ομαδικής ανάλυσης, γνωρίζοντας ότι χρειαζόταν να ενσωματώσει σε αυτή το γεγονός ότι το ασυνείδητο υλικό γίνεται αντικείμενο επικοινωνίας και κατανόησης (Scholz, 2003). Για τη λειτουργία της ομάδας, ο Pines γράφει ότι ο κύκλος της ομάδας αναπαριστά ένα σύμβολο εμπειρίας και ολότητας. Το εξωτερικό του όριο δημιουργείται από το θεραπευτή, με την έννοια ότι παρέχει το χώρο, το χρόνο, αλλά και τη συνθήκη ώστε τα άτομα να γίνουν μέλη της ομάδας. Από την πλευρά τους, τα μέλη διατηρούν το όριο μέσω της παρουσίας τους, της αξιοπιστίας τους, της συνέπειάς τους, και στην περίπτωση που η ομάδα γίνεται σε ιδιωτικό πλαίσιο, μέσω της πληρωμής τους. Έτσι, δημιουργείται ένα αμοιβαίο σύστημα διαμοιρασμού εργασίας, διαδικασιών ανταλλαγής, υποστήριξης και αποδοχής και διαμορφώνεται η ομαδική μήτρα (Pines, 1984).

Υπάρχουν διάφορα είδη ομάδων (ανοιχτές ομάδες, κλειστές ομάδες, ομάδες σύντομης διάρκειας, blocktherapy, συνθεραπεία), ωστόσο όταν μιλάμε για μια ομάδα ανάλυσης, αναφερόμαστε στις βραδέως εναλλασσόμενες ομάδες. Σε αυτές, η διάρκεια είναι ανοιχτή και τα μέλη εισέρχονται και εξέρχονται από την

ομάδα καθ' όλη την πορεία της. Ο συντονιστής, μέσω της δυναμικής διαχείρισης, δομεί την ομάδα φυσικά στο χρόνο και το χώρο, διαμεσολαβεί τις επικοινωνίες που διακινούνται μεταξύ της ομάδας και του εξωτερικού κόσμου, διαφυλάσσει τα όρια της και διασφαλίζει ότι όλες οι δράσεις αυτές εμπεριέχονται στην υφή της ομαδικής δυναμικής (Behr&Hearst, 2005, p. 42). Ο ομαδικός αναλυτής δομεί μόνος το πλαίσιο, δεν το διαπραγματεύεται με τα μέλη, όμως το πλαίσιο αποτελεί αναπόφευκτα μέρος της αναλυτικής διαδικασίας για αυτά.

Εξετάζοντας την περίοδο έναρξης μιας αναλυτικής ομάδας, ένα πρώτο ερώτημα είναι αν αυτή αποτελεί ένα διακριτό αναπτυξιακό στάδιο. Οι Foulkes & Anthony υποστήριξαν πως η ομαδική αναλυτική θεραπεία αποδέχεται τα θέματα συγκρούσεων και τις χρονικές τους εξελίξεις, αλλά αντιτίθεται στη διαστρωμάτωσή τους. Σημείωσαν μάλιστα, ότι τα ευδιάκριτα (αναπτυξιακά) στάδια είναι σαν κρεβάτια του Προκρούστη, στα οποία η ομάδα προσαρμόζεται υποχρεωτικά (Nitsun, 1989). Οι ίδιοι περιόρισαν την περιγραφή τους σε τρία γενικά στάδια: την έναρξη, τη μεσαία φάση και τις τελικές φάσεις της ομάδας (Agmon & Schneider, 1998). Έκτοτε, διάφοροι μελετητές έχουν διατυπώσει τις απόψεις τους, στηριζόμενοι κυρίως στην αναλογία των αναπτυξιακών φάσεων μιας ομάδας με πλευρές της αναπτυξιακής πορείας ενός ατόμου.

Ο G. Ferreira (1971), περιέγραψε τρεις φάσεις της επικοινωνίας της ομάδας κατά την αρχική περίοδο. Η πρώτη φάση αφορά στη δημιουργία του συμβολαίου, η οποία βιώνεται από τον αναλυόμενο σε μία αρχαϊκή πρωταρχική σκηνή. Εξηγεί ότι το ομαδικοαναλυτικό συμβόλαιο επισημαίνει μια προοιδιαστική σχέση, καθώς ένα τρίτο στοιχείο, αρχικά απόν και άγνωστο- η ομάδα- βιώνεται από τον αναλυόμενο σαν ένα κομμάτι συνδεδεμένο με τον αναλυτή, όπως σε μια δίχως τέλος συνουσία. Αυτή η φάση είναι

συνδεδεμένη με ψυχωτικό άγχος, μηχανισμούς διχοτόμησης και προβλητικής ταύτισης, όπως αυτοί περιγράφονται από την Klein στη σχιζοειδή-παρanoiειδή και την καταθλιπτική θέση. Κατά τη δεύτερη φάση, ο αναλυόμενος ταυτίζεται με την ομάδα, την οποία πλέον αντιλαμβάνεται σα προοιδιοποδειακή μητέρα, ενεργοποιώντας εκ νέου τάσεις υποταγής και έχθρας. Τώρα ο αναλυτής παίρνει το ρόλο του πατέρα, ενώ η αρχαϊκή σχέση μητέρας-πατέρα εξακολουθεί να υπάρχει, με την ίδια ποιότητα. Στην τρίτη φάση πολλαπλά, ρέοντα, εναλλασσόμενα και κατακερματισμένα μεταβιβαστικά φαινόμενα εκτυλίσσονται στην ομαδική μήτρα. Αυτές οι φάσεις διαδέχονται χρονικά η μία την άλλη, ωστόσο, ειδικά οι δύο πρώτες φάσεις, δεν μπορούν πάντοτε να διακριθούν ξεκάθαρα, εξαιτίας μηχανισμών προβολής και διχοτόμησης. Ο Ferreira υπογραμμίζει ότι όταν ολοκληρωθούν αυτές οι φάσεις, παράγεται η νεύρωση μεταβίβασης σα μια αντίσταση, η οποία πρέπει να αναλυθεί, ούτως ώστε να επιτευχθεί η εξέλιξη της ομάδας και επομένως των μελών της.

Μια ενδιαφέρουσα αναπτυξιακή προσέγγιση κάνει ο M. Nitsun (1989), αναφέροντας πως η αρχική φάση της ομάδας είναι οι πρώτες δώδεκα εβδομάδες. Τότε, όπως το παιδί στους τρεις πρώτους μήνες ζωής, η ομάδα προσπαθεί να διαπραγματευτεί θεμελιώδεις πλευρές της ανάπτυξης, με κύριο στόχο την απαρτίωση. Ο Nitsun αναφέρεται στη θεωρία του Winnicott, σύμφωνα με την οποία αρχικά το Εγώ του βρέφους είναι κατακερματισμένο και μέσω της αρκετά καλής μητέρας – περιβάλλοντος διαμορφώνεται μία ενότητα που ανοίγει το δρόμο της ανάπτυξης προς την προσωποποίηση και τη συνειδητοποίηση. Το αρκετά καλό περιβάλλον-ομάδα, συνιστά μια καλή μητέρα που μπορεί να το κρατήσει και να αντέξει την απόλυτη εξάρτησή του. Έτσι το παιδί μπορεί να ανεχθεί περιόδους στέρησης και άγχους και να επιστρέψει σε φάσεις μη απαρτίωσης, που τις διαδέχεται η επαναπαρτίωση. Όταν αυτό το κράτημα όμως δεν είναι αρκετό, το βρέφος εκτίθεται στο άγχος διάλυσης, μια πλευρά της παρanoiειδούς σχιζοειδούς θέσης της Klein.

Αυτές τις συναισθηματικές αντιδράσεις των μελών ενισχύει και η μη δομημένη φύση της συνθήκης, με την έννοια ότι δεν υπάρχουν οδηγίες ως προς το πώς στήνεται η ομάδα ή πώς συμμετέχει κανείς σε αυτή. Αν και η ομάδα μπορεί να έχει πολλές πιθανότητες να εξελιχθεί στο μέλλον, σε αυτό το συγκεκριμένο στάδιο αυτά τα ζητήματα επιβίωσης είναι πολύ κρίσιμα (Nitsun, 1989).

Παρόμοια αναλογία της αναπτυξιακής εξέλιξης μίας ομάδας, προτείνουν κάποια χρόνια αργότερα οι S. Agmon και S. Schneider (1998). Συγκεκριμένα πρότειναν μια παραλληλία ανάμεσα στα ψυχοσεξουαλικά στάδια ανάπτυξης του παιδιού και στα αναπτυξιακά στάδια της μικρής ομάδας. Σε αυτή τη γραμμή σκέψης, το πρωταρχικό στάδιο της ομάδας παρομοιάζεται με το στοματικό-εξαρτητικό στάδιο. Σύμφωνα με το δομικό μοντέλο, στα αρχικά στάδια της ομάδας εμφανίζονται παλινδρομημένες οργανωτικές διαδικασίες που συνδέονται με παθητικές-εξαρτητικές στάσεις προς το συντονιστή, ο οποίος αναπαριστά τη μητρική εικόνα. Τα μέλη της ομάδας μεταφέρουν την εμπιστοσύνη τους στο συντονιστή για να δουν τι μπορεί να κάνει για αυτούς. Δημιουργούν δηλαδή, μία ενότητα γύρω από μία στοματική-εξαρτητική επιθυμία. Οι Agmon και Schneider υπογράμμισαν ότι κάθε ομάδα δεν ακολουθεί την ίδια αναπτυξιακή γραμμή, ούτε φτάνει στο ίδιο επίπεδο διαφοροποίησης. Η μορφή της αναπτυξιακής πορείας μιας ομάδας παρομοιάζεται με σπирάλ, καθώς η ομάδα επιστρέφει αναπτυξιακά σε πρότερα στάδια κι αυτό εναλλάσσεται με την κίνηση προς υψηλότερα, πιο πολύπλοκα στάδια. Επισημαίνεται τέλος, πως μια ομάδα, δεν μπορεί να προχωρήσει αναπτυξιακά, εάν δεν επεξεργαστεί τα στάδια που προηγούνται.

Αυτές οι θεωρητικές περιγραφές έχουν έναν όμοιο τρόπο προσέγγισης, συγχρόνως όμως εγείρουν και ένα κοινό ερώτημα: κατά πόσον οποιαδήποτε φάση της ομάδας μπορεί να περιγραφεί με προοιδιοποδειακούς όρους, δεδομένης της άποψης ότι στην ομαδική συνθήκη ο τρίτος είναι εξαρχής παρών και κάθε

αλληλεπίδραση γίνεται πάντα παρουσία ενός «μάρτυρα» (Barwick, 2004). Ίσως θα είναι ενδιαφέρον αυτό το ζήτημα να μελετηθεί περισσότερο.

Μια διαφορετική οπτική για την αναπτυξιακή πορεία στο επίπεδο επικοινωνίας της ομάδας έδωσε ο D. Hawkins στην ετήσια συνάντηση (2007) της AGPA, με μία αναφορά στο «Johari Window». Το Johari Window είναι μια σχηματική αναπαράσταση των ομαδικών δυναμικών, η οποία αναπτύχθηκε το 1955 από τους J. Luft και H. Ingram. Το Johari Window αποτελείται από 4 τεταρτημόρια: τη γνώση για τον εαυτό που έχουν ο εαυτός και οι άλλοι (δημόσια περιοχή), τη γνώση για τον εαυτό την οποία έχει μόνο το άτομο, αλλά όχι οι άλλοι (κρυμμένη περιοχή), τη γνώση του εαυτού που δεν την έχει το άτομο αλλά την έχουν οι άλλοι (τυφλή περιοχή) και τη γνώση που δεν έχει ούτε το άτομο, ούτε οι άλλοι, αλλά ανακαλύπτεται στην ομάδα (άγνωστη περιοχή). Κατά την έναρξη μιας ομάδας, η περισσότερη δραστηριότητα διακινείται στη δημόσια περιοχή, η οποία σταδιακά επεκτείνεται, όσο τα μέλη αποκαλύπτουν πληροφορίες για την κρυμμένη περιοχή. Η τυφλή περιοχή αναπτύσσεται μέσω της ανατροφοδότησης και του καθρεφτισματος και τέλος, η πιο ισχυρή και συναρπαστική εργασία στην ομαδική ανάλυση γίνεται στην τέταρτη περιοχή, δηλαδή την άγνωστη (Counselman, 2012).

Μετά την προσπάθεια θεωρητικής περιγραφής της εναρκτήριας φάσης μιας ομάδας σε αναπτυξιακό πλαίσιο, θα συνεχίσουμε την ανάλυση της στο πλαίσιο εσωτερικού βιώματος των συμμετεχόντων. Ποιες είναι οι συνήθειες συναισθηματικές αντιδράσεις και οι αμυντικές διεργασίες που διανθίζουν αυτή την περίοδο; Ας ξεκινήσουμε με τα μέλη. Συνήθως οι άνθρωποι εισέρχονται σε μία ομάδα με την προσδοκία να θεραπευτούν. Όμως, αντιλαμβάνονται πως αυτή η διαδικασία προϋποθέτει την αποκάλυψη των δυσλειτουργικών πλευρών της εσωτερικής τους ζωής και ο φόβος έκθεσης τούς καταλαμβάνει. Αυτός ο φόβος μπορεί να συνεχίσει σε όλη την πορεία της ομάδας, αλλά είναι πιο έντονος στην

αρχή, καθώς η εμπιστοσύνη είναι μηδαμινή και η έκθεση μπορεί να πυροδοτήσει επιθέσεις (Nitsun, 1989). Συχνά, τα μέλη θεωρούν αδιανόητο να μιλήσουν για θέματα σεξουαλικότητας μπροστά στην ομάδα ή φαντάζονται καταστροφικά σενάρια επιθέσεων. Πιθανόν, να εκφράσουν ανησυχίες για το χώρο που θα έχουν στην ομάδα, αλλά και άγχη αποχωρισμού από το θεραπευτή της ατομικής συνθήκης. Σε κάποιες περιπτώσεις, είναι συνήθη και τα συναισθήματα θυμού προς το συντονιστή που τους «ξεφορτώνεται», που δεν παρέχει μία συγκεκριμένη δομή για τη διαδικασία ή δε τους δίνει την ικανοποίηση του «ξεχωριστού παιδιού» (Nitsun, 1989).

Εντούτοις, στις αρχικές φάσεις τα συναισθήματα θυμού προς το συντονιστή δύσκολα θα εκφραστούν. Η πιο χαρακτηριστική στάση προς τον ομαδικό αναλυτή, είναι αυτή της εξάρτησης. Η εξάρτηση μπορεί να ποικίλει από προσδοκίες για πιο πρακτικές λύσεις από το συντονιστή έως την εξιδανικευμένη αντίληψή του ως παντοδύναμη φιγούρα. Η επιθυμία για μία τέλεια γονεϊκή φιγούρα μπορεί να ειπωθεί ως το αντίστροφο του διωκτικού άγχους στις πρώτες συνεδρίες. Η σχιζοειδής πλευρά της παρανοειδούς-σχιζοειδούς θέσης περιλαμβάνει τη διχοτόμηση μεταξύ της κακής ομάδας και του καλού συντονιστή, που είναι αντικείμενο θαυμασμού και επιθυμίας (Nitsun, 1989). Παρατηρεί κανείς, ότι σε αυτή την περίοδο ενεργοποιούνται πρώιμοι αμυντικοί μηχανισμοί. Εκτός της εξιδανίκευσης-υποτίμησης και της διχοτόμησης, που αναφέραμε παραπάνω, μπορεί να ενεργοποιούνται άμυνες, όπως η «απόδραση στην υγεία» (flight to health), η άρνηση ή η προβολή, ώστε να απομακρυνθούν παλινδρομημένα συναισθήματα κενού και απελπισίας. Παρ' όλο που αυτοί οι μηχανισμοί είναι δυνατόν να εμποδίσουν τη θεραπευτική κίνηση στην ομάδα, μπορεί επίσης να έχουν μια προστατευτική λειτουργία και να επιτρέψουν στην ομάδα να αντιμετωπίσει μείζονα άγχη (Agmon & Schneider, 1998).

Στην αντιμετώπιση της μεγάλης αγωνίας των μελών που εισέρχονται σε αυτή τη νέα συνθήκη,

έχει καταλυτικό ρόλο ο συντονιστής. Μάλιστα σε αυτή τη φάση ο ρόλος του είναι διαφοροποιημένος σε σχέση με μεταγενέστερα στάδια. Ο Foulkes και οι υποστηρικτές του έτειναν να βλέπουν τον ομαδικό συντονιστή υπό το πρίσμα μιας πατρικής λειτουργίας και την ομάδα σα μια μητρική φιγούρα. Όμως αργότερα υποστηρίχθηκε, όπως ήδη αναφέραμε, ότι ειδικά κατά την έναρξη μιας ομάδας, ο συντονιστής υποβάλλεται σε συναισθηματικές αναταράξεις, όμοιες με αυτές που παρατηρούνται στην έννοια της πρωταρχικής μητρικής ενασχόλησης του Winnicott. Όπως η μητέρα, ο συντονιστής της ομάδας μπορεί να πλημμυριστεί με άγχος και επιθετικότητα, καθώς συνοδεύει τα μέλη σε ταραχώδεις διαδικασίες (Doron, 2013). Θα λέγαμε ότι ο συντονιστής έχει την ευθύνη να φροντίσει το βρέφος-ομάδα, να το κρατήσει και να ανταποκριθεί στην ανάγκη απόλυτης εξάρτησης. Συνεπώς, είναι σημαντικότερο σε αυτή τη φάση να καταφέρει να είναι παρών και να παρέχει ασφάλεια στην ομάδα, εγκαθιδρύοντας παράλληλα τα σαφή όριά της, παρά να παρέχει ερμηνείες. Οι πρόωρες παρεμβάσεις σε αυτή τη φάση της ομάδας μπορούν να συγκριθούν με αυτό που ο Winnicott, ονόμαζε «πρόσκρουση» (impingement), δηλαδή την εισβολή της μητέρας στην αδρανή, άμορφη κατάσταση του βρέφους, με καταστροφικές συνέπειες για την ανάπτυξή του. Σε αυτό το στάδιο, η ερμηνεία είναι πιθανότερο να είναι καταλληλότερη αν απευθύνεται στην εμπειρική λειτουργία της ομάδας, παρά στην αποκάλυψη οδυνηρού υλικού (Nitsun, 1989).

Κατά τη δημιουργία μιας ομάδας, πόσο μάλλον κατά την πρώτη ομάδα που θα συνθέσει ένας ομαδικός αναλυτής, θα αντιμετωπίσει και προσωπικούς του δαίμονες. Για παράδειγμα, πολύ συχνά οι θεραπευτές επιστρατεύουν αντιστάσεις, όπως η καταναγκαστική βοήθεια (compulsive helpfulness), μια τάση που προκαλείται από το άγχος του θεραπευτή να αισθανθεί βοηθητικός, με την έννοια της διάσωσης των άλλων. Ένα άλλο σημείο που αποτελεί πρόκληση, είναι η πορεία του θεραπευτή ανάμεσα στον υγιή και τον

παθολογικό ναρκισσισμό. Ο ρόλος του συντονιστή της ομάδας δημιουργεί τον πειρασμό της εξιδανίκευσης και ως εκ τούτου απαιτεί συνεχή εξισορρόπηση της αυτοπεποίθησης του με την ταπεινή αποδοχή ότι τα λάθη είναι αναπόφευκτα (Sammons, 2012). Ειδικότερα, ένας νέος ομαδικός αναλυτής είναι πιθανό να διατηρεί μια στάση αυστηρού ελέγχου του πλαισίου, προσπαθώντας να τιθασεύσει καταστροφικές φαντασιώσεις, όπως οι ενδεχόμενες αποχωρήσεις μελών ή ομαδικές επιθέσεις εναντίον του. Αυτές οι τάσεις του θεραπευτή αποτελούν δυνητικές παγίδες στη δημιουργία μιας λειτουργικής θεραπευτικής ομάδας είναι όμως και αναμενόμενες.

Η Doron (2013) γράφει πως ένας αναλυτής που ξεκινάει την ομάδα του, για να ανταπεξέλθει στις απαιτητικές συνθήκες έχει την ανάγκη ενός υποστηρικτικού πλαισίου, όπως και η νέα μητέρα. Συνήθως, αυτό το ρόλο κρατά η ομάδα εποπτείας, εμπεριέχοντας τις αγωνίες της νέας ομάδας και φωτίζοντας τυφλά σημεία. Ο Sammons (2012) αναφέρει πως μία από τις πιο σημαντικές συμβουλές που δέχτηκε -αν και φαινομενικά οξύμωρη- ήταν πως αν θέλει να βοηθήσει κάποιον, τότε να μην κάνει τίποτα. Με άλλα λόγια, ο συντονιστής χρειάζεται να είναι ικανός να αποδεχτεί τους περιορισμούς της δυνατότητας του να βοηθήσει, δηλαδή να παραιτηθεί από τη βρεφική παντοδυναμία. Μόλις αυτή η απώλεια γίνει αποδεκτή, ο αναλυτής ανακουφισμένος από φαντασιώσεις ενοχής και υπερβολικής ευθύνης για τους άλλους, είναι ελεύθερος να παρέμβει με ένα εντελώς διαφορετικό πνεύμα.

Συνοψίζοντας, μπορούμε να πούμε πως έχουν διατυπωθεί διάφορες απόψεις σχετικά με την αναπτυξιακή πορεία μιας ομάδας. Παρομοιάζεται κυρίως με την ανάπτυξη ενός ατόμου, αλλά διατηρούνται επιφυλάξεις σχετικά με την ύπαρξη διακριτών σταδίων. Κατά την έναρξη μιας ομάδας, ο συντονιστής μέσω της δυναμικής διαχείρισης φροντίζει να διαμορφώσει ένα σταθερό πλαίσιο στο χώρο και το χρόνο. Πρώιμες άμυνες, συναισθήματα άγχους επιβίωσης αλλά και εξαρτητικότητας

επικρατούν στα μέλη. Ο συντονιστής από την πλευρά του αγωνιά και προσπαθεί σε μια αρκετά καλή μητέρα να εμπεριέχει άγχη δικά του και της ομάδας, συνήθως με την υποστήριξη της ομάδας εποπτείας του. Είναι γεγονός, πως η αρχική φάση αποτελεί μία από τις πιο

ταραχώδεις περιόδους, στην οποία άλλες ομάδες καταφέρνουν να επιβιώσουν και άλλες όχι. Εντούτοις, οι νέες ανακαλύψεις της ομαδικής συνθήκης δημιουργούν και ενθουσιασμό, καθώς μέλη και συντονιστής οδηγούνται σε νέα προσωπική γνώση.

Βιβλιογραφία

Agmon, S. and Schneider, S. (1998). The first stages in the development of the small group: a psychological understanding. *Group Analysis* 31(2), 131-56.

Barwick, N. (2004). Bearing witness: Group analysis as witness training in action. *Group Analysis*, 37(1), 121-136.

Behr, H. and Hearst, L. (2005). *Group Analytic Psychotherapy. A Meeting of Minds*. London and Philadelphia, PA: Whurr.

Blitzer, M. (2012). Vitalizing the group—And me. *International journal of group psychotherapy*, 62(3), 351-358.

Counselman, E. F. (2012). Beginning a Group with Beginner's Mind. *International journal of group psychotherapy*, 62(3), 375-379.

Doron, Y. (2014). Primary Maternal Preoccupation in the Group Analytic Group. *Group Analysis*, 47(1), 17–29.

Guilherme Ferreira, A. (1971). Communication and Transference During the Earlier Stages of a Group-Analytic Group. *Group Analysis*, 4(1), 24–30.

Nitsun, M. (1989). Early development: Linking the individual and the group. *Group Analysis* 22(3), 249-61.

Pines, M. (1984). Group analytic psychotherapy and the borderline patient. *Analytic Psychotherapy & Psychopathology*, 1(1), 57–70.

Sammons, M. T. (2012). Compulsive “helpfulness”: Or, how I learned to stop working so hard and love the group. *International journal of group psychotherapy*, 62(3), 359-366.

Scholz, R. (2003). The Foundation Matrix. A Useful Fiction. *Group Analysis* 36(4), 548-554.

Μαρία Λύκου

Εργασία 3^{ου} έτους. Εκπαίδευση στην Ομαδική Ανάλυση. Απρίλιος 2020

Ομαδική Εποπτεία

Το Ινστιτούτο Ομαδικής Ανάλυσης – IOAF, από την ίδρυσή του, παρέχει εποπτεία σε ομαδικό πλαίσιο, τόσο σε κλινικούς για την ατομική ή ομαδική κλινική αναλυτική τους εργασία, όσο και σε Ομάδες και φορείς εργαζομένων του δημόσιου ή ιδιωτικού τομέα της ψυχικής υγείας και φροντίδας ευάλωτων πληθυσμιακών ομάδων. Το τελευταίο διάστημα, λόγω της πανδημίας, διαδικτυακά.

Αμαλία Σταματάκη

ΟΜΑΔΙΚΗ ΕΠΟΠΤΕΙΑ

Η Εποπτεία στην Ομάδα

Η ομαδική εποπτεία είναι ένας τρόπος εποπτείας που συμβάλλει στην εκπαίδευση, ωρίμανση και στην κλινική λειτουργικότητα των θεραπευτών, προσφέροντας αναστοχαστική σκέψη (reflective thinking), καθρέφτισμα (mirroring) και εμπερίεξη (containing, Bion, 1962), καθώς και τη δυνατότητα, η παρουσία των άλλων στην ομάδα και οι σχέσεις μεταξύ τους, να δημιουργήσει έναν τριαδικό χώρο, ο οποίος διευκολύνει την παρατήρηση της σχέσης του εαυτού με τους άλλους αναδεικνύοντας την " τρίτη θέση", αυτήν της αντικειμενικότητας. Δίνεται η δυνατότητα της σύνδεσης της κλινικής εμπειρίας με τη θεωρία, ως μία οιδιπόδεια λειτουργία, αυτήν της σχέσης του θεραπευτή με τις σκέψεις του, όπως την περιγράφει ο Britton (2004), από την οποία αποκλείεται ο θεραπευόμενος. Προ-οιδιπόδειες, δυαδικές και ναρκισσιδικές σχέσεις γίνονται ευκολότερα αντιληπτές αφού μέσα στον τριαδικό χώρο προωθείται η σκέψη για τον άλλον και η παρατήρηση. (Martean, 2014).

Η ομαδική διάταξη, όπως άλλωστε και κάθε αναλυτική διάταξη, δίνει τη δυνατότητα να θεωρήσει κανείς την ελπίδα (του άλλου) από μία θέση τρίτου, παρατηρητή - μάρτυρα, ελέγχοντας έτσι την ωριμότητά της και μετασχηματίζοντας την μέσω του ελέγχου της, με την πραγματικότητα. Η τριαδική (tripartite) μορφή της εποπτικής κατάστασης, επόπτης – εποπτευόμενος-θεραπευόμενος/αναλυτική

ομάδα, (Langs, 1994), ανάλογη της οιδιπόδειας, προάγει ένα νέο καθρέφτισμα στην εμπειρία και στην επεξεργασία των ελπίδων, ως ένα αντικείμενο ανάλογο των αντικειμένων στην καταθλιπτική θέση. Η ομαδική εποπτεία προσφέρει τη δυνατότητα της τρίτης θέσης στην επεξεργασία της ελπίδας και τις προϋποθέσεις για την ανάδυση της ώριμης ελπίδας που είναι σύμφυτη με την καταθλιπτική - οιδιπόδεια θέση. Ως ένα " γόνιμο γονεϊκό ζευγάρι" ο επόπτης και η ομάδα προσφέρονται για την εσωτερικευση ενός αρκετά καλού αντικειμένου όπου ενυπάρχουν η εξάρτηση και η ανεξαρτησία, όπου κανείς μπορεί να συμπεριλαμβάνεται και να αποκλείεται (Britton, 1998).

Η ομαδικο-αναλυτική εποπτεία προσφέρει συναισθήματα ασφάλειας για τους θεραπευτές καθώς προάγει την αίσθηση του ανήκειν και προωθεί την εδραίωση της επαγγελματικής ταυτότητας. Καθώς η ελπίδα πρωταρχικά δεν σχετίζεται τόσο με τον εαυτό όσο με τους άλλους μέσω των προβολών και της προβλητικής ταύτισης. (Klein, 1957, Kohut, 1968), η συμμετοχή στην ομάδα εποπτείας και το ανήκειν σε κάτι μεγαλύτερο και ισχυρότερο από τον εαυτό παρηγορεί και ενθαρρύνει (Borisetal., 1975).

Στις δύσκολες καταστάσεις ή κρίσεις της θεραπευτικής εργασίας που δημιουργούν αισθήματα αβοήθητου και απελπισίας, μπορεί να ελαχιστοποιήσει την αίσθηση της

ευαλωτότητας και να εμπεριέξει το αίσθημα του "μη γνωρίζω" (not knowing, Bion), αφού βλέποντας τους άλλους να αντιμετωπίζουν παρόμοιες εμπειρίες, ο εποπτευόμενος θεραπευτής έχει περισσότερες ευκαιρίες μάθησης και μεγαλύτερη ανοχή της ανεπάρκειας και της ντροπής του. Βέβαια, η ομαδική κατάσταση δεν είναι εξ ορισμού ασφαλής και δημιουργική καθώς συχνά η ομάδα-ως-όλον γίνεται αποδέκτης των προβολών του ιδεώδους Εγώ των εποπτευομένων και αυτό μπορεί να μεγεθύνει την συναισθηματική απόσταση λόγω ανταγωνισμού και συγκρίσεων μεταξύ των μελών. Η ανάδυση και η επεξεργασία όμως τέτοιων συναισθημάτων, που παρεμβαίνουν στη λειτουργία του εποπτικού έργου εξαρτάται κατά μείζονα λόγο, από την εκπαίδευση και την εμπειρία του επόπτη. Επιπροσθέτως ο τρόπος με τον οποίο ο επόπτης επεξεργάζεται τις ομαδικές αντιστάσεις, μπορεί να αποτελέσει πρότυπο, η εσωτερίκευση του οποίου, χρησιμεύει ως εφόδιο στη θεραπευτική εργασία (Berman and Berger, 2007).

Η εποπτική κατάσταση, από μία άποψη, μπορεί να περιγραφεί ως προσπάθεια πλασιώσης της κλινικής εργασίας, ώστε μέσω της επεξεργασίας και της αλληλεπίδρασης να αναδυθεί ένα νόημα. Ο Bion σε μία σειρά άρθρων του (1957, 1959, 1962a, 1962b) διαμόρφωσε τη θεωρία του για τον μετασχηματισμό της εμπειρίας και την ικανότητα του σκέπτεσθαι (the capacity to think) μέσω της λειτουργίας της εμπεριέξης (containing) (1962b). Η ομάδα εποπτείας, κατ' αυτή την έννοια, λειτουργεί ως περιέκτης (container) των συνειδητών και ασυνείδητων φαντασιώσεων και συναισθημάτων των μελών της, που συνδέονται με το παρουσιαζόμενο θεραπευτικό υλικό προάγοντας την σκέψη και τη νοηματοδότηση.

Μέσω του μεταβατικού χώρου, όπως τον ορίζει ο Winnicott (1971), όπου το "παιχνίδι" λαμβάνει χώρα και χρησιμοποιείται για την αποκατάσταση νέων συνδέσεων μεταξύ της εξωτερικής και της εσωτερικής

πραγματικότητας, τα μέλη της ομάδας εξερευνούν, μέσω της ελευθέρως ρέουσας συζήτησης, το παρουσιαζόμενο κλινικό υλικό, διερευνώντας τις ερμηνείες μεταβιβαστικών και αντι-μεταβιβαστικών κινήσεων, και δοκιμάζοντας νέες σκέψεις και νέες οπτικές. Σε περιβάλλον ελεγχόμενης παλινδρόμησης δίνεται η δυνατότητα να ανασχηματισθούν τυχόν καθηλώσεις και ψευδείς πεποιθήσεις που αντανakλούν τα προβλήματα της θεραπείας. (Rohr, E. 2013). Μέσω του parallel process αναδύονται ασυνείδητα δυναμικά της αναλυτικής συνεδρίας στην ομάδα εποπτείας, διευρύνοντας την αντίληψη και κατανόηση του ενδιαφερόμενου θεραπευτή και επιτρέποντας του να σκεφτεί την συνεδρία του από μία πιο ουδέτερη θέση.

Η Ομαδική Εποπτεία ως πλέον κατάλληλος τρόπος εποπτείας της ομαδικής θεραπείας

Η ομαδική εποπτεία προσφέρει τη δυνατότητα για την επεξεργασία πολλαπλών μεταβιβαστικών και αντι-μεταβιβαστικών κινήσεων. Αποτελεί μία ινβίνο αναγνώριση των αντιστάσεων, των διεργασιών και της επίλυσης θεμάτων σε επίπεδο ατομικό και ομαδικό. Η συναισθηματική ανταπόκριση των παρόντων στο υλικό που παρουσιάζεται, διευκολύνει αφενός την αναγνώριση της αντι-μεταβίβασης και των αντιστάσεων που δημιουργούνται και αφετέρου προωθεί την ομαδική αντίληψη και διευκολύνει την εξοικείωση με τις αρχές και την τεχνική της αναλυτικής θεραπείας (Rosenthal, L. 2005). Επειδή η εξαιρετικά πολύπλοκη αλληλεπίδραση των ομαδικών διεργασιών είναι μία πρόκληση ακόμα και για τους πιο έμπειρους θεραπευτές, η εποπτεία σε ομάδα, όπου το κάθε μέλος συμβάλλει ατομικά ορμώμενο από την προσωπική του επάρκεια σε συνάρτηση με τις εμπειρίες του, προσφέρει μία πιο ολοκληρωμένη αντίληψη των αλληλεπιδράσεων και των διεργασιών που λειτουργούν στη θεραπευτική ομάδα (Karterud, 1999, Hanson, W. 2007).

Η Glatzer (1971) υποστηρίζει τον ομαδικό τρόπο εποπτείας ως πιο κατάλληλο για τις

θεραπευτικές ομάδες, καθώς έτσι απεικονίζονται καλύτερα οι λεπτές αποχρώσεις των ενδο-ομαδικών μεταβιβάσεων, η πολυπλοκότητα των αντιστάσεων και η σύμπλεξη των αμυντικών μηχανισμών (σελ.436). Επίσης η δυνατότητα που υπάρχει στην ομάδα εποπτείας να βιώσουν τα μέλη της τους δικούς τους φόβους έκθεσης, τον ανταγωνισμό μεταξύ τους και με τον επόπτη, βοηθάει στην ταύτιση και ενσυναίσθηση με τα μέλη των θεραπευτικών τους ομάδων. Ο ομαδικός τρόπος εποπτείας, με την πολυπλοκότητα και το ψυχικό εύρος που προσφέρουν τα περισσότερα άτομα, έχει μία υπεροχή στο εποπτικό έργο, αφού "πιάνει" πιο πολλές ψυχικές κινήσεις (Rosenthal,L.2005). Τέλος, για τους ομαδικούς θεραπευτές η ομαδική εποπτεία λειτουργεί ως μοντέλο της συναισθηματικής ζωής της θεραπευτικής ομάδας και της λειτουργίας της.

Η ελπίδα στην Ομάδα Εποπτείας

Όπως υποστηρίζει ο Foulkes, "το άτομο διαπερνάται καθολικά από τις κολοσσιαίες κοινωνικές δυνάμεις" (Foulkes, 1964: 52), ενώ η ενδοψυχική ζωή δεν μπορεί να γίνει πλήρως αντιληπτή εκτός του κοινωνικού, πολιτισμικού και πολιτικού πλαισίου. Η αδυναμία εμπειρίας, που συνήθως επέρχεται μιας κρίσης, δημιουργεί τραυματικές εμπειρίες, αφού η απελπισία εκτός από απουσία της ελπίδας, είναι και μία κρίση στο εμπειρέχειν.

Ειδικότερα σε καιρούς κρίσης και σε κοινωνίες τραυματισμένες, ο κατακερματισμός και το splitting είναι συχνά φαινόμενα. Η απελπισία και η αίσθηση αβοήθητου που δημιουργούν οι κρίσεις αναπτύσσουν έναν συμπαγή, μηχανιστικό τρόπο σκέψης, ανάλογο του δογματισμού, περιορίζοντας την κριτική σκέψη και την αξιοποίηση της εμπειρίας. Επιπροσθέτως, οι προβολές των τραυματισμένων ψυχικά ασθενών, στους οποίους η ελπίδα μπορεί να είναι εξιδανίκευση ή ναρκισσιστική και παντοδυναμική άμυνα ενάντια σε μία εσωτερική καταδιωκτική απειλή ή ενάντια στην απελπισία, δημιουργούν μία

αντι-μεταβιβαστική καταιγίδα, στην οποία συμμετέχουν αναπόφευκτα και οι θεραπευτές. Οι ελπίδες και οι φαντασιώσεις των θεραπευτών, σε αυτή την περίπτωση, διαποτίζουν την αντίληψη και την στάση τους. Γίνονται έτσι εμπόδιο και όχι κινητήρια δύναμη αφού λειτουργούν ως ψυχικές άμυνες. (Horper, 2001). Οι θεραπευτές καλούνται να εμπεριέξουν δύσκολα συναισθήματα χωρίς επαρκή υποστήριξη και σε αυτές τις συνθήκες η ομαδικο-αναλυτική εποπτεία μπορεί να παρέχει ένα προστατευτικό πλαίσιο για την επεξεργασία και την αντιμετώπιση των δύσκολων καταστάσεων, παρέχοντας έτσι υποστήριξη για τους επίσης τραυματισμένους θεραπευτές. Έτσι η εμπειρία παρέχεται από την ομάδα εποπτείας για τους θεραπευτές και δευτερευόντως για τους ασθενείς τους.

Εξάλλου, όπως γνωρίζουμε από τη βιβλιογραφία, η ομαδική εποπτεία είναι υποκειμένη στα δυναμικά -θετικά και αρνητικά- που διέπουν όλες τις ομάδες. Τα μέλη δένονται μεταξύ τους, ανταλλάσσοντας συναισθήματα και σκέψεις, που σχηματίζουν μία matrix υποστήριξης, ανταλλαγής και εξέλιξης, ανάλογης των θεραπευτικών ομάδων. Μία σταθερή και συνεκτική εποπτική ομάδα συναδέλφων αποκαθιστά την πρωταρχική εμπιστοσύνη και την ικανότητα του συνδέεσθαι και του ανήκειν, ενδυναμώνοντας τις ικανότητες των θεραπευτών να αντιμετωπίζουν τραυματικές καταστάσεις (Rohr,E. 2009).

Εκτός από την ενστάλαξη μιας ελπίδας σε σχέση με τις θεραπευτικές ομάδες, η ομάδα εποπτείας μπορεί επίσης να εμπλουτίσει, να αποσαφηνίσει, να διευρύνει και να υποστηρίξει τις ώριμες ελπίδες των θεραπευτών για τη θεραπεία και τους ασθενείς τους, συντελώντας έτσι στη μείωση της απελπισίας που φέρνουν οι κρίσεις.

Η ελπίδα ως εσωτερικό αντικείμενο, το οποίο συνεχώς αντιπαράβάλλεται με την πραγματικότητα, όταν ματαιώνεται γίνεται αντικείμενο της διεργασίας του πένθους. Η ομαδική κατάσταση μέσω του διαλόγου και της συναισθηματικής επικοινωνίας διευκολύνει αυτή τη διεργασία. Δίνει τη δυνατότητα στους

θεραπευτές να πενήθσουν τις φρούδες και ματαιωμένες ελπίδες σαν ένα απολεσθέν αντικείμενο, στη θέση του οποίου θα οικοδομηθούν νέες περισσότερο "ώριμες" και τελικά πιο εφικτές ελπίδες, προσφέροντας συγχρόνως, μέσα από το ασφαλές πλαίσιο, υποστήριξη και επεξεργασία της διάψευσης τους. Μέσω της πολλαπλότητας των αντι-

μεταβιβαστικών συναισθημάτων και σκέψεων των μελών μιας συνεκτικής ομάδας εποπτείας, παρακάμπτονται οι προσωπικοί περιορισμοί στην κατανόηση του κλινικού υλικού και έτσι είναι ευκολότερο να θρηνησει κανείς εξωπραγματικές ελπίδες και να οικοδομήσει πιο ώριμες ελπίδες (Horper, 1997).

*Σοφία Μαρία Μωραΐτου
Αμαλία Σταματάκη*

Απόσπασμα από την ομιλία στο 2^ο Διεθνές Συνέδριο της Ελληνικής Εταιρείας Ψυχαναλυτικής Ψυχοθεραπείας Ομάδας με θέμα: Ελπίδα και Απελπισία. Στις ομάδες, στους θεσμούς, στην κοινωνία», Αθήνα, 19-22/5/2016.

1^ο και 2^ο Ομαδικό - Αναλυτικό Συμπόσιο Αρχαίας Δωδώνης (ΙΟΥΛΙΟΣ 2018 - ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2019)

Ο Δήμος Δωδώνης, το Ινστιτούτο Ομαδικής Ανάλυσης "S.H. Foulkes" (I.O.A.Φ. - μέλος EGATIN) και το Πνευματικό Κέντρο του Δήμου Δωδώνης σε συνεργασία με την Εφορεία Αρχαιοτήτων Ιωαννίνων, συνδιοργάνωσαν για δύο συνεχόμενα έτη το Συμπόσιο Αρχαίας Δωδώνης με θέμα: «Σύνδεση Αρχαίας Ελληνικής με την Ψυχαναλυτική και Ομαδική-Αναλυτική Σκέψη».

Το Συμπόσιο διεξήχθη στον αρχαιολογικό χώρο της Αρχαίας Δωδώνης και στο παρακείμενο ξενοδοχείο «Πρυτανείο».

Τις εκδηλώσεις χαιρέτισαν: ο Δήμαρχος Δωδώνης κύριος Χρήστος Ντακαλέτσης, ο οποίος στήριξε ολοψύχως και αποφασιστικά την διοργάνωση των συμποσίων και διέθεσε τους αναγκαίους οικονομικούς πόρους και το απαραίτητο ανθρώπινο δυναμικό για την υλοποίηση των συμποσίων, ο προϊστάμενος της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ιωαννίνων, κύριος Κωνσταντίνος Σουρέφ, ο οποίος διευκόλυνε και υποστήριξε τις εργασίες του Συμποσίου εντός του αρχαιολογικού χώρου. Επίσης, χαιρετισμό απηύθυναν: η πρόεδρος του Ιατρικού Συλλόγου Ιωαννίνων, κυρία Σταυρούλα Τσιάρα και ο πρόεδρος του ΙΟΑΦ, κύριος Νίκος Λαμνίδης.

Σημαντικό ρόλο στη διοργάνωση του Συμποσίου μεταξύ άλλων, διαδραμάτισαν η ομότιμη καθηγήτρια της Φιλοσοφικής σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, κυρία Αριάδνη Τάττη-Γκάρτζιου, η διδάκτωρ Αρχαιολογίας της εφορείας Αρχαιοτήτων, κυρία Ελένη Κοτζαμποπούλου και η κυρία Μαρία Μπάρκα, εκπρόσωπος του Δήμου Δωδώνης.

Η διοργάνωση του Συμποσίου πραγματοποιήθηκε με αφετηρία τον σύνθετο ρόλο του ιερού της Δωδώνης κατά την ελληνική αρχαιότητα, ο δε σκοπός του αφορούσε στην αναζήτηση συνδέσεων της Αρχαίας Ελληνικής με την Ψυχαναλυτική και Ομαδική – Αναλυτική σκέψη. Η σύνδεση του Συμποσίου με την Ομαδική-Αναλυτική σκέψη στηρίχτηκε στο γεγονός ότι η Ομαδική Ανάλυση που βασίζεται σε μια ολιστική αντίληψη των πραγμάτων, συμπεκνώνοντας παρελθόν, παρόν και μέλλον, θα μπορούσε ενδεχομένως να

συμβάλει σε νέες νοηματοδοτήσεις, καθώς και σε νέες προοπτικές προσέγγισης της αρχαίας κληρονομιάς μας και ανάδειξης της αξίας της, στο παγκόσμιο γίνεσθαι

Η διεπιστημονική συνεργασία διεξήχθη μεταξύ αρχαιολόγων, ιστορικών και ομαδικών αναλυτών τον Ιούλιο του 2018 με τίτλο «Οιωνός – Ερμηνεία – Πρόληψη» και τον Σεπτέμβριο του 2019 με τίτλο «Οι Ασυνείδητες Ομαδικές Δυναμικές στην Αρχαιότητα και σήμερα».

Το Συμπόσιο ήταν ανοιχτό στο ενδιαφερόμενο κοινό και το πρόγραμμα του περιελάμβανε σύντομες εισηγήσεις ομαδικών αναλυτών (μελών του Ι.Ο.Α.Φ), αρχαιολόγων και ιστορικών, οι οποίες ολοκληρώνονταν μέσω του διαλόγου με το κοινό, καθώς και ομάδες (μικρές και μεγάλες) βιωματικής συμμετοχής και συζήτησης.

Οι συμμετέχοντες έλαβαν μέρος σε όλες τις δραστηριότητες του Συμποσίου οι οποίες άλλωστε ήταν αλληλοσυνδεδεμένες. Σημειωτέον ότι σύμφωνα με τη φιλοσοφία της Ομαδικής Ανάλυσης, η συμβολή του κοινού στη συζήτηση, τόσο επ' αφορμή των εισηγήσεων, όσο και εντός των ομάδων, θεωρείται ίσης σημασίας με τις προετοιμασμένες ομιλίες.

Οι μικρές και η μεγάλη ομάδα έδωσαν την ευκαιρία στους συμμετέχοντες να διερευνήσουν και να συνδέσουν βιωματικές εμπειρίες με σκέψεις και γνώσεις σε θέματα που απασχόλησαν και απασχολούν βαθύτατα την ανθρώπινη ύπαρξη.

Οι επιστημονικές εργασίες του Συμποσίου αλληλεπιδρούσαν με εκδηλώσεις τέχνης, το περιεχόμενο των οποίων στο πρώτο Συμπόσιο αφορούσε σε μουσικά δρώμενα με τίτλο «Μουσική Ηχοτοπίου Δωδώνης», απ' τον συνθέτη Δ. Καραγεώργο, ποίηση με αφήγηση αποσπασμάτων ορφικών ύμνων και αρχαίων ελληνικών τραγωδιών, καθώς και έκθεση Γλυπτικής με τίτλο «Τα φαντάσματά μου» του Θ. Παπαγιάννη (ομότιμου καθηγητή Γλυπτικής Σχολής Καλών Τεχνών Αθηνών και Ιδρυτή του Μουσείου Σύγχρονης Τέχνης «Θ. Παπαγιάννης» - Ελληνικό Ιωαννίνων). Οι καλλιτεχνικές εκδηλώσεις του δεύτερου Συμποσίου περιελάμβαναν επίσης μουσική σε σύνθεση Δ. Καραγεώργου με τίτλο «Χέει πολυηχέα φωνήν», (Ομήρου Οδύσσεια, Ραψωδία τ, στ. 520), αφηγήσεις επιλεγμένων χωρίων από την αρχαία ελληνική ποίηση και τους Διθυράμβους για τον Διόνυσο του Νίτσε σε μετάφραση Νίκου Τζαβάρα, έκθεση γλυπτικής του Θεοδώρου Παπαγιάννη με τίτλο: «Ωδή στον Ησίοδο», έκθεση φωτογραφίας του Πέτρου Μπέχλη, εικαστικού και συντηρητή έργων τέχνης με τίτλο: «Απουσία ή το αρνητικό πολυγλώσσων δρυών» και γλυπτικές συνθέσεις του ερασιτέχνη, δημιουργού κυρίου Παναγιώτη Μπάκα: «Αμαδρυάς και βασιλική δρυς, Ατέρμον, Ασπίδα».

Σημαντική βοήθεια αφιλοκεδώς προσέφεραν οι ηθοποιοί: Ελένη Δημοπούλου, Ιωάννα Κούλα, Γιολάντα Κατέρδα και βασίλης Σιάφης.

Επίτιμοι προσκεκλημένοι του Συμποσίου ήταν το 2018 ο κύριος Ιάσων Μαράτος (MPhil, DPM, FRPsych, MInstGA Consultant in Child and Adolescent Psychiatry, Group Analyst, Medical Director of PPCS, London), ο οποίος ήταν εκ των βασικών θεμελιωτών αυτής της πρωτότυπης επιστημονικής εκδήλωσης και το 2019 ο κύριος Νίκος Τζαβάρας (Καθηγητής Ψυχιατρικής, Διδάσκων Αναλυτής της Ε.Ψ.Ε., της Γερμανικής Ψυχαναλυτικής, DPV, και της IPA και τ. πρόεδρος της Ελληνικής Ψυχιατρικής Εταιρείας, Αθήνα).

Τον συντονισμό των συμποσίων είχε ο Δωδωναίος εμπνευστής των, κύριος Φώτης Γιωτάκης (Ψυχίατρος - Ψυχαναλυτής Ομάδας, διδάκτωρ της Ιατρικής σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, μέλος του

Ινστιτούτου Ομαδικής Ανάλυσης “S.H.Foulkes” - Ι.Ο.Α.Φ., μέλος Group Analytic Society International, Ιωάννινα) με συντονίστρια την κυρία Μαρτίνα Μπρίτσα (Ψυχίατρος - Ομαδική Αναλύτρια, μέλος Ινστιτούτου Ομαδικής Ανάλυσης “S.H.Foulkes” - Ι.Ο.Α.Φ., μέλος Group Analytic Society International, Άρτα).

Στην επιστημονική καθώς και την οργανωτική επιτροπή των συμποσίων συμμετείχαν μέλη της επιστημονικής ομάδας (αρχαιολόγοι – ιστορικοί - ομαδικοί αναλυτές), μέλη του διοικητικού προσωπικού του Δήμου Δωδώνης, καθώς και μέλη τη ευρύτερης κοινότητας του Δήμου.

Η επισκόπηση των ερωτηματολογίων που συμπληρώθηκαν από τους συμμετέχοντες με το πέρας των εργασιών του Συμποσίου, ανέδειξε την σημαντική απήχηση στην ευρύτερη κοινότητα, αλλά και την προοπτική συνέχισης του στο μέλλον.

Αξιοσημείωτη είναι η ανάδειξη της διενέργειας αυτών των Συμποσίων, ως σημαντική πρακτική αξιοποίησης αρχαίων μνημείων και σύνδεσής των με την κοινότητα, από την κυρία Μαρία Στρατσιανή, Διδάκτορα Φιλοσοφίας, σε Διευρωπαϊκό πρόγραμμα με τον προαναφερόμενο σκοπό, στο οποίο συμμετείχε ο Δήμος Δωδώνης. Σημειωτέον ότι τα Συμπόσια αυτά έδειξαν την δυνατότητα δημιουργίας μιας matrix, που μπορεί να εμπεριέξει πολλούς δημόσιους και ιδιωτικούς φορείς, πρόσωπα και ομάδες από διάφορα επιστημονικά πεδία, αλλά και πολίτες που δραστηριοποιούνται στην περιβάλλουσα το μνημείο κοινότητα, σε ένα διάλογο αμοιβαίου ωφέλους.

Αναλυτικές πληροφορίες για τις εισηγήσεις, τους εισηγητές και το αναλυτικό πρόγραμμα των δύο συμποσίων εμπεριέχονται στους παρακάτω συνδέσμους:

<https://ioaf.eu/first-dodoni-symposium/>.

<https://ioaf.eu/dodoni-symposium/>.

*Φώτης Γιωτάκης
Μαρτίνα Μπρίτσα*

Ασυνείδητες (Δυναμικές) Διεργασίες στους Αρχαίους Έλληνες

Με αφορμή το 3^ο Επεισόδιο του *Οιδίποδα Τυράννου*, του Σοφοκλή αλλά και ένα χωρίο των *Ειδυλλίων* του Θεοκρίτου

Στην τραγωδία του Σοφοκλή *Οιδίπους Τύραννος*, στο 3^ο επεισόδιο, ο Οιδίπους μαθαίνει από τον εκ Κορίνθου αγγελιοφόρο ότι ο πατέρας του, ο Πόλυβος, πέθανε από βαθεία γεράματα.

Μεγάλη είναι τότε η ανακούφιση της Ιοκάστης που, επιτέλους, διαψεύδεται ο χρησμός που προέβλεπε ότι ο σύζυγός της ο Οιδίπους θα σκότωνε τον πατέρα του και θα συνευρισκόταν με την μητέρα του. Αφού πέθανε από βαθεία γεράματα ο Πόλυβος, πώς μπορεί να τον σκότωσε ο Οιδίπους; Που ήταν μαζί της, στη Θήβα. Το άλλοθι; Ακλόνητο.

Αλλά παρά την «πληροφορία» η αγωνία του Οιδίποδα δεν ησυχάζει.

Ο τελευταίος, παρουσία του αγγελιοφόρου, ακούει από την Ιοκάστη ότι ο πατέρας του ο Πόλυβος απεδήμησε. Δεν «δολοφονήθηκε», όπως είχε προβλέψει ο Απόλλων, και όπως φοβόταν τόσο πολύ ο ίδιος.

Ο Οιδίπους τα βάζει τότε με τους χρησμούς. Ο θυμός του ξεσπάει αλλά με ιδιαίτερος ψυχικά ευφυή και εν-νοημένο (mentalized) τρόπο. Προβαίνει σε μία σύνθετη σκέψη, γεμάτη με ότι συνηθίζουμε να αποκαλούμε σήμερα συναισθηματική νοημοσύνη. Μία σκέψη με πλούσια συμβολοποίηση, με μηχανισμούς άμυνας που προστατεύουν το εγώ του ικανοποιητικά και δημιουργικά. Εν προκειμένω:

*Εκτός αν υποθέσουμε
Πως λαχταρούσε να με δει
Κι από μαράζι πέθανε
Με τον καημό μου.
Έτσι μονάχα μπορεί να τον σκότωσα!
(Σοφοκλής: 965-70)*

Έτσι, ο ευσεβής Οιδίπους παρηγορείται και επιδιορθώνει την προηγούμενη ασέβεια: όταν τα έβαζε με το χρησμό και έβγαζε άχρηστο το θεό!

Η Ιοκάστη, πιο πραγματίστρια, συμπληρώνει:

*Δεν στα 'λεγα τόσον καιρό;
(op cit: 970)*

Αλλά τότε ο Οιδίπους, όντας υπό την επήρεια του φόβου της πατροκτονίας και της αιμομιξίας, δεν μένει στην προηγούμενη υψηλών ψυχικών ικανοτήτων δήλωση. Σαν σε μία κυκλική εναλλαγή της διάθεσης, ξαναγίνεται μωρό, ξαναγίνεται συντριμμένος από το φόβο του άνδρας, σαν να γέρνει ανακλιτικά (όπως λέμε στην ψυχανάλυση) στην αγκαλιά της Ιοκάστης:

*Δεν πρέπει να φοβάμαι πια
μήπως με την μητέρα μου σμίξω;
(op cit: 975)*

Σαν ψυχαναλύτρια, με τον αναλυόμενό της σε παλινδρόμηση, η Ιοκάστη αναλαμβάνει τη ισχυρή (μεταβιβαστική) θέση όπου την τοποθετεί ο Οιδίπους. Αυτός είναι το μικρό, φοβισμένο παιδάκι. Αυτή είναι η ισχυρή, γυναίκα, με εμπειρία από τη ζωή, με άνεση στα ερωτήματα του ψυχικού κόσμου. Η ευσέβειά της (όση διαθέτει) δεν την εμποδίζει να ξέρει τι της γίνεται:

Ο άνθρωπος δεν πρέπει να φοβάται.

Η τύχη κυβερνά παντού.

(op cit)

Και συνεχίζει:

Όποιος μπορεί, διακυβεύει

και τη ζωή του χαίρεται.

Μην τρέμεις μήπως σμίξεις

με τη μάνα σου.

Πολλά παιδιά στον ύπνο τους

μέσα στ' όνειρο

κοιμήθηκαν τη μάνα τους.

Και ποιος σκοτίζεται γι' αυτά τα πράγματα

όταν ανέφελη ζωή περνά;

(op cit: 975-80)

Το παράδοξο είναι ότι ούτε οι καθυσχυασμοί ούτε η ερμηνεία της ψυχαναλύτριας-Ιοκάστης μειώνουν το άγχος του Οιδίποδα. Αντίθετα η ψυχική του κατάσταση επιδεινώνεται. Και αντί να μπορέσει να διακρίνει εσωτερικό κόσμο (όπου ισχύουν οι επιθυμίες) και εξωτερικό κόσμο (όπου ισχύει η αρχή της πραγματικότητας) ο Οιδίπους κάνει μία άλλη, ακόμη πιο «ψυχοπαθολογική», και ακόμη λιγότερο εννοημένη, μη συμβολοποιημένη σκέψη. Μία σκέψη που τον φέρνει αστραπιαία στην πρωτογενή διαδικασία, εκεί όπου φαντασία και πραγματικότητα δεν ξεχωρίζουν αρκετά. Με την σκέψη αυτή ο Οιδίπους γίνεται σχεδόν «τρελός», όπως 2000 χρόνια αργότερα ο θεατρικός του επίγονος, ο Άμλετ.

Με μια όμως προϋπόθεση

πως ζωντανή η μάνα μου δε θα 'ταν.

Μα τώρα ζει...

(... η γερόντισσα η Μερόπη...)

και όσο κι αν έχεις δίκιο,

ανάγκη πάντα να φυλάγομαι.

(op cit: 980-85)

Όπως κάθε αυθεντική επαφή με το ασυνείδητο, η σκηνή είναι σχεδόν κωμική¹. Η γερόντισσα Μερόπη συνιστά για τον Οιδίποδα αιμομικτική απειλή. Στο νου του, τώρα που δεν ζει ο πατέρας του, αλλά ζει η μητέρα του, ο κίνδυνος να σμίξει μαζί της μεγαλώνει. *Ανάγκη, συνεπώς, πάντα να φυλάγεται.*

Ας δοκιμάσουμε τώρα να τα εξετάσουμε από κάποια απόσταση και να στοχαστούμε πάνω στα τραγικά αυτά χωρία.

¹ Την κωμικότητα στο 3^ο επεισόδιο, αλλά και μετά, επισημαίνει και ο Finglass (2018) αλλά, όχι στο συγκεκριμένο απόσπασμα.

Εάν θέλουμε να μελετήσουμε το Σοφόκλειο κείμενο εντός του πλαισίου και των συμφραζομένων της εποχής του, όπως μας έμαθαν, εκτός από το Foulkes, ο Norbert Elias, ο όψιμος Freud (του *Μωυσής και Μονοθεισμός*), αλλά και οι Braudel και Foucault και πολλοί άλλοι, δεν μπορούμε να αποφύγουμε ουσιαστικά ανθρωπολογικά ερωτήματα.

Πόσο σοβαρή παρεκτροπή ήταν για τον κλασικό κόσμο της Αθήνας των μέσων του 5^{ου} αιώνα η πατροκτονία και η αιμομιξία με την μητέρα;

Ξέρουμε ότι οι Αθηναίοι γνώριζαν, τουλάχιστον από τις αρχές του 5^{ου} αιώνα, όταν διδάχτηκαν οι *Ικέτιδες* του Αισχύλου, ότι ο «νόμος» της απαγόρευσης (το ταμπού) της αιμομιξίας δεν είναι οικουμενικός. Οι Αιγύπτιοι παντρεύονται τις αδελφές τους και τις εξαδέλφες τους. Εξ ου και οι Ικέτιδες καταφεύγουν στο Άργος, για να προστατευθούν. Ο κλασικός κόσμος έχει επίγνωση ότι οι θεωρούμενοι ως γενικοί περιορισμοί της ανθρώπινης φύσης δεν είναι γενικής ισχύος. Είναι culture specific, όπως θα λέγαμε σήμερα. Εξ ου άλλωστε και η διάκριση Ελλήνων/Βαρβάρων.

Στην ραψωδία λ της Οδύσσειας, καταγεγραμμένη αιώνες πριν από την εποχή του ανεβάσματος του Οιδίποδα Τυράννου, ο Οδυσσεάς μεταξύ πολλών άλλων νεκρών, συναντά στον Άδη και την όμορφη Επικάστη (έτσι αναφέρεται η μετέπειτα Ιοκάστη), την περίφημη μητέρα του Οιδίποδα, που ο μύθος έλεγε ότι τον παντρεύτηκε, και μετά, όταν οι θεοί ξεσκέπασαν το συμβάν, αυτή κρεμάστηκε.

Ξαναγυρίζουμε στη μεθύστερη, κλασική, Σοφόκλεια Ιοκάστη, που στην προσπάθειά της να παρηγορήσει τον Οιδίποδα σε ότι αφορά τους «οιδιπόδειους» φόβους του, του λέει:

*πολλοί γαρ ήδη καν ονείρασιν βροτών
μητρί ξυνηυνάσθησαν·
(ορ cit: 980)*

Πώς το ξέρει η Ιοκάστη; Από πού το ξέρει, έτσι που να το λέει σαν μία κοινή γνώση; Είναι ψυχαναλύτρια; Έχει πρόσβαση στα όνειρα των βροτών; Πώς μπορεί να προβαίνει σε μία τόσο βεβαιωτική δήλωση (δήλωση που τράβηξε την προσοχή και του Freud).

Προφανώς (μπορούμε να υποστηρίξουμε σήμερα) από την φυσική, καθημερινή της εμπειρία. Από αυτά που ακούει στο σπίτι της ή στην παρέα με τις φίλες της. Από τις δούλες και τις τροφούς του αρχοντικού της. Από τις κοινωνικές της συναναστροφές. Από την εν γένει κοινωνική της εμπειρία.

Η Ιοκάστη του 5^{ου} αιώνα, θεατρική ηρωίδα του Σοφοκλή, δήλωνε, με τρόπο που να ακούγεται γνώση κοινή και αυτονόητη, ότι οι θνητοί, και μάλιστα πολλοί (!) είναι ενδεχόμενο να ονειρευτούν ότι *συναυνάζονται* με τη μητέρα τους.

Προφανώς, η γνώση αυτή είναι τόσο κατοχυρωμένη στην αθηναϊκή νοοτροπία (mentalité· Garland, 2009) του 5^{ου} αιώνα ώστε είναι κάτι που το «γνωρίζουν» όλοι, ή καλύτερα όλες. Είναι αυτονόητο. Ο βαθμός της επιστημικής πίστης (epistemic trust, Fonagy, 2018) στην αρχαία Αθήνα ήταν εξαιρετικά αναπτυγμένος. Σε ορισμένους τομείς μάλιστα, πολύ περισσότερο και από σήμερα, όπου κάθε ισχυρισμός υποκρύπτει ενδεχόμενα fake news και κάθε δήλωση, ακόμη και του αυτονόητου, αμφισβητείται με την απάντηση «εσύ πού το ξέρεις;». Και να φθάνουμε στο ότι ο ισχυρισμός ότι η γη είναι σφαίρα να είναι ισότιμος με τον ισχυρισμό ότι η γη είναι επίπεδη. Να είναι αμφότερα «απόψεις». Στη σύγχρονη μετανεωτερική εποχή μας δεν υφίστανται βεβαιότητες, παρά μόνον γνώμες (με τη σύγχρονη έννοια του όρου).

Αντίθετα, στην Αθήνα του 5^{ου} αιώνα η βεβαίωση ότι πολλοί γαρ ήδη καν ονείρασιν βροτών, μητρί ξυνηνιάσθησαν δεν υποκινεί ιδεολογικές διαμάχες, διαφωνίες των ψυχολόγων και θρησκευτικές ενστάσεις. Είναι κάτι απολύτως δεδομένο και αυτονόητο.

Αποδίδω αυτή την κατοχυρωμένη επιστημική πίστη, στον τρόπο ζωής, στη θεσμική, κοινωνική και πολιτειακή σταθερότητα.

Πράγματι, στη ζωή των γυναικών της Αθήνας του 5^{ου} αιώνα υπήρχε ένα ολόκληρο πολιτισμικό στρώμα, μία κουλτούρα γυναικείων επικοινωνιών και ανταλλαγών, μία θεμελιώδης ομαδική μήτρα, γνωστή και μη εξαιρετέα στους άνδρες, όπου οι γυναίκες συνομιλούν, επικοινωνούν, ανταλλάσσουν εμπειρίες. Μέσα στο πλαίσιο της ρητής επιφύλαξης της Αθηναϊκής κοινωνίας να μην βγει μία γυναίκα μόνη της έξω και να μην γίνεται αντικείμενο σχολιασμού και σεξουαλικών προθέσεων (Θουκυδίδης, 2.45.2· Ξενοφών, 7.35-37), οι γυναίκες είχαν ευκαιρίες να συναντηθούν (1) σε συμπόσια, ιδίως όταν πολλοί σύζυγοι έλειπαν στον πόλεμο, (2) σε θρησκευτικές τελετές αποκλειστικά για γυναίκες όπως τα Θεσμοφόρια της θεάς Δήμητρας, (3) σε κηδείες και μνημόσυνα (or cit) αλλά και σε βεγγέρες και σε προσωπικές επαφές, όπως θα δούμε στη συνέχεια.

Έτσι χτίζεται ένα πλούσιο, προφορικό, γυναικείο πλέγμα επικοινωνιών· με μυστικά, όνειρα, γνώμες, εξομολογήσεις, αγαπητικές ανταλλαγές· σχέσεις επενδεδυμένες με λαχτάρα και δύναμη.

Όλα αυτά φανερώνονται στο ποίημα του Θεοκρίτου, με την απολαυστική επικοινωνία ανάμεσα σε δύο φιλενάδες, την Πραξινόη και την Γωργώ (Θεόκριτος, 15.1-17), τις αποκληθείσες Αδωνιάζουσες:

ΓΩΡΓΩ. Εδώ είν' η Πραξινόη;

ΠΡΑΞΙΝΟΗ. Εδώ. Πολύν καιρό είχες να 'ρθεις.

*Πώς ήταν τούτο το καλό; Κάθισμα φέρε, Ευνόη,
και βάλε και προσκέφαλο.*

ΓΩΡ. Ωραία!

ΠΡΑ. Κάθισε τώρα.

*ΓΩΡ. Τί τράθηξα ώσπου να 'ρθω εδώ! Πώς γλύτωσα δεν ξέρω. Τί κόσμος και τί άμαξες!
Ένα σωρό στρατιώτες·*

όπου κι αν στρέψεις για να δεις, παντού χλαμύδες βλέπεις.

*Κι ο δρόμος είν' ατελείωτος και το δικό σου σπίτι
ώρες μακριά απ' το σπίτι μου.*

ΠΡΑ. Έτσ' ήθελε ο τρελός μου

*εδώ στα πέρατα της γης να 'ρθει φωλιά να πιάσει,
γιατί δεν είναι σπίτι αυτό· κι αυτό, μόνο και μόνο
για να μην είμαστε κοντά στη γειτονιά την ίδια.*

Πάντα του τέτοιος, φθονερός, παράξενος, γρινιάρης.

*ΓΩΡ. Δεν πρέπει για τον άντρα σου να λες αυτά τα λόγια
μπρος στο μικρό. Για κοίταξε, καλέ, πώς σε κοιτάζει.*

Έννοια σου, Ζωπυρίων μου, δεν λέει για τον παπάκη.

ΠΡΑ. Πώς νιώθει, αλήθεια το μικρό! —Καλός είν' ο παπάκης. Εκείνος ο κρεμανταλάς (ας

λέμε πάντα εκείνος)
πήγε να πάρει κάποτε σαπούνη και φκιασίδι,
κι ενώ ξεκίνησε γι' αυτά, μου γύρισε μ' αλάτι.
ΓΟΡ. Ίδιος είναι κι ο άντρας μου ο Διοκλείδης, ίδιος·
άδικα και παράλογα τα χρήματα ξοδεύει.
Πέταξ' εχθές εφτά δραχμές τάχα μαλλί να πάρει
κι αγόρασε μαδήματα βρώμικα και σκυλίσια
και πέντε στοίβες έφερε.

Μπορούμε άραγε να αποφύγουμε τον πειρασμό να σκεφτούμε ότι οι Αρχαίοι Έλληνες είχαν τις ανθρωπολογικές αλλά και τις κοινωνικές και τις ψυχολογικές προϋποθέσεις να διαθέτουν και δυναμικό αλλά και κοινωνικό ασυνείδητο;

Το κυριότερο χαρακτηριστικό που διασφαλίζει την επιστημική πίστη είναι η εξαιρετικά αναπτυγμένη, γραπτή και προφορική γλώσσα συνεπάγεται και επαρκή διάκριση του τι λέμε και τι γράφουμε αλλά, κυρίως, μεγάλη σαφήνεια στη διαφορά που εισάγει η συμβολικότητα. Που σημαίνει: Άλλο η κυριολεξία και άλλο η μεταφορά! Όπως δείχνουν και τα ανωτέρω χωρία.

Βιβλιογραφία

Θουκιδίδου, *Ιστορία*. Μετάφραση: Α. Βλάχος. http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?text_id=73&page=61 (τελευταία επίσκεψη 20/6/2020).

Ξενοφώντος, *Οικονομικός*. Μετάφραση: Έ. Δημητριάδου-Τουφεξή. http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?text_id=113&page=16 (τελευταία επίσκεψη 20/6/2020).

Σοφοκλή, *Οιδίπους Τύραννος*. Μετάφραση: Κ. Χ. Μύρης, http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/anthology/literature/browse.html?text_id=164 (τελευταία επίσκεψη 20/6/2020).

Fonagy, P. & Allison, L. (2018). Development of the human mind and epistemic trust. *31st Annual EPF Conference*, Warsaw.

Garland, R. (2009). *Daily Life of the Ancient Greeks*. Westport, CT & London, UK: Greenwood.

Θεοκρίτου, *Ειδύλλια*. Μετάφραση: Ι. Πολέμης. http://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/library/browse.html?text_id=140&page=31 (τελευταία επίσκεψη 20/6/2020).

Νίκος Λαμνίδης

Το κείμενο αυτό παρουσιάστηκε στο 2^ο Ομαδικό-Αναλυτικό Συμπόσιο της Αρχαίας Δωδώνης (Σεπτέμβριος 2019).

1ο Ελληνο-Γερμανικό και 2^ο Γερμανο-Ελληνικό Συμπόσιο Ομαδικής Ανάλυσης (ΑΠΡΙΛΙΟΣ 2018-ΟΚΤΩΒΡΙΟΣ 2019)

Τα Συμπόσια Ομαδικής Ανάλυσης οργανώθηκαν, ως συνέχεια του διεπιστημονικού και διαπολιτισμικού διαλόγου που ξεκίνησε στο 17ο Διεθνές Συμπόσιο της Διεθνούς Ομαδικής-Αναλυτικής Εταιρείας (GASI), στο Βερολίνο τον Αύγουστο του 2017, από το Ινστιτούτο Ομαδικής Ανάλυσης «S. H. Foulkes» (IOAF) και την Ομάδα Εργασίας Ομαδικής Ανάλυσης και Ομαδικής Ψυχοθεραπείας της Ψυχαναλυτικής Εταιρείας Κολωνίας – Ντύσσελτορφ (DPV/IPA). Αφετηρία ο κοινός τόπος της αφοσίωσης στην αμοιβαία σχέση ψυχανάλυσης και ομαδικής ανάλυσης και στόχος η κατανόηση της λειτουργίας της ομαδικής ανάλυσης σε διαφορετικά κοινωνικο-πολιτισμικά πλαίσια. Η επικέντρωση υπήρξε σε ερωτήματα όσον αφορά:

Τα πλαίσια που εργάζονται οι ομαδικοί αναλυτές στην Ελλάδα και στην Γερμανία.

Εάν οι πολιτισμικές διαφορές επιδρούν στον τρόπο που οι ομαδικοί αναλυτές αφογκράζονται το υλικό των ομάδων.

Εάν η πραγματικότητα (κοινωνικοί και οικονομικοί παράγοντες) επηρεάζουν το Ομαδικο-Αναλυτικό πλαίσιο και την τεχνική.

Το 1^ο Συμπόσιο έλαβε χώρα στις 27 & 28 Απριλίου 2018, στην Αθήνα, στα γραφεία του Ινστιτούτου Ομαδικής Ανάλυσης «S. H. Foulkes» (IOAF). Από την Ομάδα Εργασίας Ομαδικής Ανάλυσης και Ομαδικής Ψυχοθεραπείας της Ψυχαναλυτικής Εταιρείας Κολωνίας – Ντύσσελτορφ (DPV/IPA) έλαβαν μέρος, ο Peter Potthoff (διδάσκων ψυχαναλυτής της DPV & IPA), ο Michael Lacher (διδάσκων ψυχαναλυτής της DPV & IPA), η Sabine Wollnik (ομαδική αναλύτρια, ψυχαναλύτρια) και η Φωτεινή Τιλκερίδου - Wolf (ομαδική αναλύτρια, ψυχαναλύτρια, DPV/IPA/D3G). Από το Ινστιτούτο Ομαδικής Ανάλυσης «S. H. Foulkes» (IOAF) έλαβαν μέρος, η Δομνίκη Μυλωνά (ομαδική αναλύτρια, ψυχαναλύτρια, GASI, ΕΨΕ, IPA) ο Νίκος Λαμνίδης (διδάσκων ψυχαναλυτής ΕΨΕ & IPA, ομαδικός αναλυτής GASI & EGATIN), η Σοφία Μαρία Μωραϊτίου (ομαδική αναλύτρια, ψυχαναλυτική ψυχοθεραπεύτρια, GASI, IGA), η Αθηνά Τσούκαλη (ομαδική αναλύτρια, GASI), η Αμαλία Σταματάκη (ομαδική αναλύτρια, GASI, IGA (ass. Member)), η Λένα Τελειώνη (ομαδική αναλύτρια, ψυχαναλύτρια, GASI, IGA, ΕΨΕ, IPA), η Ελένη Μοσχονά (ομαδική αναλύτρια, GASI), η Μαρία Γουναροπούλου (ομαδική αναλύτρια), ο Κώστας Κωνσταντόπουλος (ομαδικός αναλυτής), η Μάρα Γρηγορίου (ομαδική αναλύτρια, GASI, IAGP), η Κατερίνα Μήλιου (ψυχοθεραπεύτρια ψυχαναλυτικής κατεύθυνσης) και η Γιασμίνια Άντις (ομαδική αναλύτρια, GASI). Οι εργασίες του Συμποσίου ακολούθησαν την διάταξη μεσαίας ομάδας σε κύκλο.

Το απόγευμα της Παρασκευής 27/4, ξεκίνησε με μία εισήγηση του Peter Potthoff σχετικά με την *γεφυρωσιότητα λειτουργία της σχεσιακής-διυποκειμενικής θεωρίας της ψυχανάλυσης* σε ότι αφορά την θεωρητική συνάφεια ΟΑ και ΨΑ. Ο Peter Potthoff υποστήριξε ότι ο Foulkes ήταν μοιρασμένος ανάμεσα σε δύο ταυτότητες, την ψυχαναλυτική (κλασικός φροϋδικός) και την ομαδική-αναλυτική. Εισηγήθηκε ότι η θεωρία της σχεσιακής-διυποκειμενικής προσέγγισης μπορεί να βάλει τέλος σε αυτό τον «διχασμό» του Foulkes, όπως τον έχουμε «κληρονομήσει» όλοι οι επίγονοι. Στην αντιλογία της η Σοφία Μαρία Μωραϊτίου επέμεινε ότι δεν υφίσταται θεμελιώδης διχασμός ΟΑ και θεωρίας των ενορμήσεων και ότι χωρίς την ψυχαναλυτική θεώρηση η κλινική ΟΑ δεν μπορεί να φθάσει σε βάθος και περιορίζεται σε κοινωνιοθεραπεία, όπως έχει υποστηριχθεί σε δημοσιευθέν άρθρο στο Group Analysis. *“On the genealogy of group analysis: Our version of the Greek context”*, Dec. 21, 2018. D. Mylona, N. Lamnidis, S.M. Moraitou.

Στη συζήτηση επικράτησαν τα ζητήματα ταυτότητας και πώς οι ποικίλες εννοιολογήσεις της έννοιας «ταυτότητα» δεν καλύπτονται από την ψυχαναλυτική προσέγγιση, όπως υποστήριξε και στη συνέχεια ο Michael Lacher.

Το Σάββατο 28/4 έγιναν 3 κλινικές παρουσιάσεις από την Αμαλία Σταματάκη, τον Michael Lacher και τον Νίκο Λαμνίδη. Η παρουσίαση του κλινικού υλικού διαρκούσε 25 λεπτά, για τα επόμενα 80 λεπτά ο παρουσιάζων παρέμενε σιωπηλός και συμμετείχε στην συζήτηση της ομάδας εργασίας μόνο τα τελευταία 15 λεπτά. Υπήρξε πλούσια ανταλλαγή σκέψεων, συναισθημάτων, αντι-μεταβιβάσεων, φαντασιώσεων και ερμηνειών πάνω στο υλικό.

Την τελευταία συνάντηση συντόνισε η Δομνίκη Μυλωνά, όπου συζητήθηκαν οι διαπιστώσεις/συμπεράσματα που προέκυψαν από το Συμπόσιο συμπεριλαμβανομένων και των δυναμικών της μεσαίας ομάδας εργασίας. Έγιναν ενδιαφέρουσες και σε βάθος συζητήσεις. Η «Ελληνική» μικρή αναλυτική ομάδα συγκρίθηκε με την «Γερμανική». Σε μία αρχική εκδοχή των πραγμάτων, που θα έχρηζε περαιτέρω μελέτης σε επόμενες συναντήσεις, ειπώθηκε ότι οι Έλληνες είδαν την «Γερμανική» αναλυτική ομάδα ως «μηχανική», «ασαφή», «συμπτωματοκεντρική». Οι Γερμανοί είδαν την «Ελληνική» αναλυτική ομάδα ως «ανοριοθέτητη», «μερικώς-εκπροσωπούσα-το-κοινωνικό», «όχι-πολύ-προσανατολισμένη-στην-πραγματικότητα». Αλλά και αντίθετα, με θετικούς όρους, η «Γερμανική» αναλυτική ομάδα φάνηκε πιο «σοσιαλιστική» και «με-ικανοποιητική-ετερογένεια», ενώ η «Ελληνική» αναλυτική ομάδα φάνηκε να «πηγαίνει-σε-μεγαλύτερο-βάθος» και με «καλύτερη-διερεύνηση-σχέσης-ατομικού-κοινωνικού».

Έγινε μεγάλη συζήτηση για τα θέματα σχέσης ΨΑ και ΟΑ: η «άνεση» και «ασφάλεια» του πίσω-από-το-ντιβάνι, έναντι της ηφαιστειώδους και καταγιστικής ομαδικής συνθήκης, η σχέση ΟΑ θεωρίας (αδύναμης, μακράν προ-επιστημονικής, διαρκώς-μέσα-στο-εδώ-και-τώρα και μέσα-στην-ενεστώσα-συνθήκη) και ΨΑ θεωρίας (υπερ-εκλεπτυσμένης, ενίοτε μακράν-της-κλινικής-κοινωνικής εμπειρίας, «εργαστηριακής») για τα θέματα επαγγελματικής, επιστημονικής, ιδεολογικής, πολιτισμικής (ακόμη και πολιτικής) ταυτότητας για τις ασυνείδητες (και συνειδητές) συλλογικές/κοινωνικές φαντασιώσεις/αναπαραστάσεις των Ελλήνων για τους Γερμανούς και των Γερμανών για τους Έλληνες.

Το 2ο Συμπόσιο έλαβε χώρα, στις 26 & 27 Οκτωβρίου 2019, στην Κολωνία, στα γραφεία της Ψυχαναλυτικής Εταιρείας Κολωνίας – Ντύσσελτορφ (DPV/IPA). Από την Ομάδα Εργασίας Ομαδικής Ανάλυσης και Ομαδικής Ψυχοθεραπείας της Ψυχαναλυτικής Εταιρείας Κολωνίας – Ντύσσελτορφ (DPV/IPA) έλαβαν μέρος, ο Peter Potthoff, ο Michael Lacher, η Sabine Wollnik και η Φωτεινή Τιλκερίδου-Wolf. Από το Ινστιτούτο Ομαδικής Ανάλυσης «S. H. Foulkes» (IOAF) έλαβαν μέρος, η Δομνίκη Μυλωνά, ο Νίκος Λαμνίδης η Σοφία Μαρία Μωραΐτου, η Αθηνά Τσούκαλη, η Αμαλία Σταματάκη και η Μάρα Γρηγορίου. Η μεσαία ομάδα εργάστηκε σε κύκλο όπως και στο 1^ο Συμπόσιο.

Το απόγευμα του Σαββάτου 26/10, ο Νίκος Λαμνίδης έδωσε μία ανοιχτή διάλεξη στον φιλόξενο και με τυπική γερμανική αρχοντιά χώρο του Ψυχαναλυτικού Ινστιτούτου της Κολωνίας. Συνεχίστηκε ο προβληματισμός και η συζήτηση γύρω από την ψυχανάλυση και την ομαδική ανάλυση στο διαφορετικό ψυχοκοινωνικό πλαίσιο των ελληνικών και γερμανικών προοπτικών. Ο Νίκος Λαμνίδης έθεσε ξανά το ζήτημα, των «ψευδών διχοτομήσεων» ανάμεσα στην κοινωνική σφαίρα και την ψυχολογική σφαίρα, ανάμεσα στο ατομικό και στο ομαδικό, την ψυχανάλυση και την ομαδική ανάλυση. Αλλά και το ζήτημα του «ναρκισσισμού των μικρών διαφορών», ανάμεσα στις διάφορες εθνικές σχολές στην ψυχανάλυση, ειδικά ανάμεσα στις αγγλόφωνες και στις γαλλόφωνες, ανάμεσα στα διαφορετικά βασικά διαγνωστικά κριτήρια σε διαφορετικές χώρες και κοινωνικά πλαίσια. Με κρίσιμο ερώτημα την πραγματική (υλική) βάση των διαφορών και τον κίνδυνο εάν αυτές δεν εξεταστούν να υπάρχει επανάληψη λύσεων «πολιτικά ορθών». Επίσης, αναφέρθηκε στο δύσκολο ερώτημα των κριτηρίων επιλογής θεραπευομένων για ομαδική ανάλυση ή ψυχανάλυση. Και επεσήμανε ότι ο αναλυτής όχι μόνο ζει και εργάζεται σύμφωνα με τους όρους της αναλυτικής κατάστασης, αλλά ζει και εργάζεται στο πλαίσιο της κοινωνικής/πολιτικής κατάστασης της εποχής του και επηρεάζεται στην πρακτική του από τα διαφορετικά κοινωνικά πλαίσια και διαφορετικά συστήματα υγείας, όπως αυτά της Ελλάδας και της Γερμανίας. Υπογράμμισε ότι στην

Ελλάδα, η αναλυτική πρακτική υπάρχει σχεδόν αποκλειστικά στον ιδιωτικό τομέα, ενώ αντιθέτως, στην Γερμανία, το εκτεταμένο σύστημα δημόσιας υγείας εξαπλώνεται στο ιδιωτικό γραφείο κάθε αναλυτή. Επικεντρώθηκε τέλος στο πώς οι κρατούσες, ασυνείδητες συλλογικές αναπαραστάσεις διεισδύουν και αναφύονται στην αναλυτική ομάδα ως *κεντρικές ομαδικές φαντασιώσεις*. Και αναφέρθηκε στον τρόπο που οι κεντρικές ομαδικές φαντασιώσεις που επικρατούν σε μία αναλυτική ομάδα επηρεάζουν τα κριτήρια επιλογής θεραπευομένων που επιλέγει ο ομαδικός αναλυτής για την εν λόγω ομάδα. Έτσι, ο Νίκος Λαμνίδης πρότεινε μία δίοδο θεωρητικής (μεταψυχολογικής) αλλά και κλινικής γεφύρωσης της κοινωνικής θεωρίας των συλλογικών αναπαραστάσεων και της ψυχαναλυτικής θεωρίας των ασυνειδήτων φαντασιώσεων, διαμέσου της περίφημης αινιγματικής θέσης του Freud ότι οι πρωταρχικές φαντασιώσεις «κληρονομούνται».

Την Κυριακή 27/10, το Συμπόσιο πραγματοποιήθηκε στους σεμιναριακούς χώρους της ψυχιατρικής κλινικής Schloss Gracht, με την παρουσίαση δύο κλινικών περιπτώσεων, από την Φωτεινή Τιλκερίδου-Wolf και από την Σοφία Μαρία Μωραΐτου και με τον σχολιασμό της παρουσίασης του Νίκου Λαμνίδη από την Φωτεινή Τιλκερίδου – Wolf.

Η Φωτεινή Τιλκερίδου-Wolf στον σχολιασμό της με τον τίτλο «*Η διϋποκειμενική φύση της υποκειμενικότητας*», επικεντρώθηκε στο ερώτημα που έθεσε ο Νίκος Λαμνίδης «πώς διαπερνά το κοινωνικό όλη μας την ύπαρξη;». Υποστήριξε ότι το «εδώ και τώρα» της ψυχαναλυτικής κατάστασης όπως εμφανίζεται στο πλαίσιο είτε δύο είτε περισσότερων προσώπων, απαιτεί μία θεωρία και πρακτική που δεν διαχωρίζει τον εσωτερικό από τον εξωτερικό ψυχικό κόσμο, την ψυχολογική από την βιολογική και κοινωνική φύση του ατόμου, την επιφάνεια από την βαθύτητα, την συνειδητή από την ασυνείδητη επικοινωνία, το υποκείμενο από το αντικείμενο. Η διαδικασία την υποκειμενικότητας είναι εκ φύσεως διϋποκειμενική, εφόσον δεν είμαστε σε θέση να δούμε τον εαυτό μας, εξαρτόμαστε από το βλέμμα του άλλου που μας καθρεφτίζει. Το πρότυπο κάθε σχέσης του ατόμου με το ψυχοκοινωνικό του περιβάλλον είναι η σχέση παιδιού-μητέρας. Καθώς δεν υπάρχει βρέφος δίχως μητέρα, έτσι δεν υπάρχει και άτομο χωρίς την περιβαλλοντική του ομάδα όπως και αντίθετα. Στο πλαίσιο της ομαδικής ανάλυσης παρακολουθούμε πώς τα ψυχικά φαινόμενα διαδραματίζονται σε ένα ψυχο-σωματικό-κοινωνικό συνεχές, που σε μία συγκεκριμένη ομάδα εμφανίζεται σε συγκεκριμένα φαινόμενα μεταβίβασης/αντιμεταβίβασης, φαντασίες, όνειρα, φόβους και με τον καιρό σε μια δική της ψυχοδυναμική και έναν δικό της τρόπο σκέψης. Η ανακάλυψη του ασυνείδητου της ατομικής ψυχής μάς αναγκάζει να αναγνωρίσουμε πως «Το Εγώ δεν είναι καν κύριος του ίδιου του τού οίκου». Η ομαδικότητα του ατόμου πάλι μας φανερώνει πως το άτομο δεν είναι μία ενωμένη μονάδα αλλά έχει τάσεις διάσπασης, προβολής και προβλητικής ταύτισης. Αντίθετα, η matrix μιας ομάδας διαμορφώνεται από τα μοναδικά, ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε μέλους της. Από την κοινή σκοπιά της ψυχανάλυσης και της ομαδικής ανάλυσης το Οιδιπόδειο Σύμπλεγμα παραμένει το παράδειγμα της ψυχο-βιολογικο-κοινωνικής φύσης του ατόμου.

Στην τελική συζήτηση αμφότερες οι πλευρές αναγνώρισαν ότι η Ομαδική Ανάλυση στην Γερμανία και στην Ελλάδα, αν και με κοινές θεωρητικές βάσεις, διαφέρουν ως προς την κλινική πρακτική, λόγω των διαφορετικών συστημάτων Υγείας που αναπόφευκτα καθορίζουν την δυναμική της ομάδας, αλλά και λόγω των πολιτισμικών διαφορών μεταξύ των δύο χωρών. Στην Γερμανία το καθεστώς των Δημόσιων ασφαλιστικών φορέων, οι οποίες αναλαμβάνουν το κόστος της ομαδικής θεραπείας των ασθενών, καθορίζουν και τη χρονική διάρκεια της θεραπείας, κατά μέσο όρο τα 3,5 χρόνια, η οποία πολύ συχνά είναι σημαντικά μικρότερη από την ανάγκη θεραπείας που έχουν οι περισσότεροι ασθενείς. Αντιθέτως, στην Ελλάδα όπου οι ασθενείς, λόγω της έλλειψης ψυχοθεραπευτικών παροχών από τις κρατικές υπηρεσίες πληρώνουν την ψυχοθεραπεία τους και δεν υπάρχει χρονικός περιορισμός, επηρεάζεται αναλόγως και η δυναμική των ομάδων και τους επιτρέπει μεγαλύτερη χρονική διάρκεια θεραπευτικής

διαδικασίας, ενδεχομένως με καλύτερα αποτελέσματα. Τέλος, ο Michael Lacher σχολίασε ότι «φαίνεται πως οι Γερμανοί είναι περισσότερο ταυτισμένοι με την σχεσιακή ψυχανάλυση και την ψυχαναλυτική θεωρία πεδίου ενώ οι Έλληνες (αναφερόμενος στην συγκεκριμένη ομάδα εργασίας) με μάλλον μετακλαϊνικές θέσεις (Bion, Freud κλπ.)».

Το 2ο Συμπόσιο ήταν εξίσου πλούσιο με το 1^ο σε θεωρητικές συζητήσεις και κλινικό υλικό, από τα οποία Έλληνες και Γερμανοί Ομαδικοί Αναλυτές επωφελήθηκαν. Αποτέλεσμα αυτής της γόνιμης συνεργασίας ήταν η συμφωνία για οργάνωση ενός, από κοινού, panel στην Βαρκελώνη στο Συμπόσιο της Διεθνούς Ομαδικής-Αναλυτικής Εταιρείας (GASI) τον Σεπτέμβριο του 2020, το οποίο, δυστυχώς, ακυρώθηκε λόγω κορωναϊού.

Αθηνά Τσούκαλη

Για το 1^ο Δελτίο του Ινστιτούτου Ομαδικής Ανάλυσης «S.H Foulkes» (ΙΟΑΦ), συνεργάστηκαν:

Φώτης Γιωτάκης, Ψυχίατρος – Ομαδικός Αναλυτής, GASI, Διδάκτωρ της Ιατρικής σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Ιδρυτικό μέλος και μέλος ΔΣ του Ινστιτούτου Ομαδικής Ανάλυσης «S.H.Foulkes» - Ι.Ο.Α.Φ.

Νίκος Λαμνίδης, Ψυχίατρος, Διδάσκων Ψυχαναλυτής ΕΨΕ & IPA, Ομαδικός Αναλυτής GASI & EGATIN, Ιδρυτικό μέλος και Πρόεδρος του Ινστιτούτου Ομαδικής Ανάλυσης «S.H.Foulkes» - Ι.Ο.Α.Φ.

Μαρία Λύκου, Ψυχολόγος, MSc, εκπαιδευόμενη Ομαδική Αναλύτρια.

Κατερίνα Μήλιου, Κλινική Ψυχολόγος, MSc, Ψυχοθεραπεύτρια ψυχαναλυτικής κατεύθυνσης, Ιδρυτικό, πρόεδρο μέλος του Ινστιτούτου Ομαδικής Ανάλυσης «S.H.Foulkes» - Ι.Ο.Α.Φ.

Μαρτίνα Μπρίτσα, Ψυχίατρος - Ομαδική Αναλύτρια, GASI, Ιδρυτικό μέλος του Ινστιτούτου Ομαδικής Ανάλυσης «S.H.Foulkes» - Ι.Ο.Α.Φ.

Δομνίκη Μυλωνά, Ψυχίατρος, Ψυχαναλύτρια, ΕΨΕ, IPA, Ομαδική Αναλύτρια GASI, Ιδρυτικό μέλος και Αντιπρόεδρος του Ινστιτούτου Ομαδικής Ανάλυσης «S.H.Foulkes» - Ι.Ο.Α.Φ.

Σοφία Μαρία Μωραΐτου, Κοινωνιολόγος, Ψυχαναλυτική Ψυχοθεραπεύτρια, Ομαδική Αναλύτρια, GASI, Ιδρυτικό μέλος και μέλος ΔΣ του Ινστιτούτου Ομαδικής Ανάλυσης «S.H.Foulkes» - Ι.Ο.Α.Φ.

Αμαλία Σταματάκη, Ψυχίατρος, Ομαδική Αναλύτρια, GASI, IGA (ass. Member), Ιδρυτικό μέλος του Ινστιτούτου Ομαδικής Ανάλυσης «S.H.Foulkes» - Ι.Ο.Α.Φ.

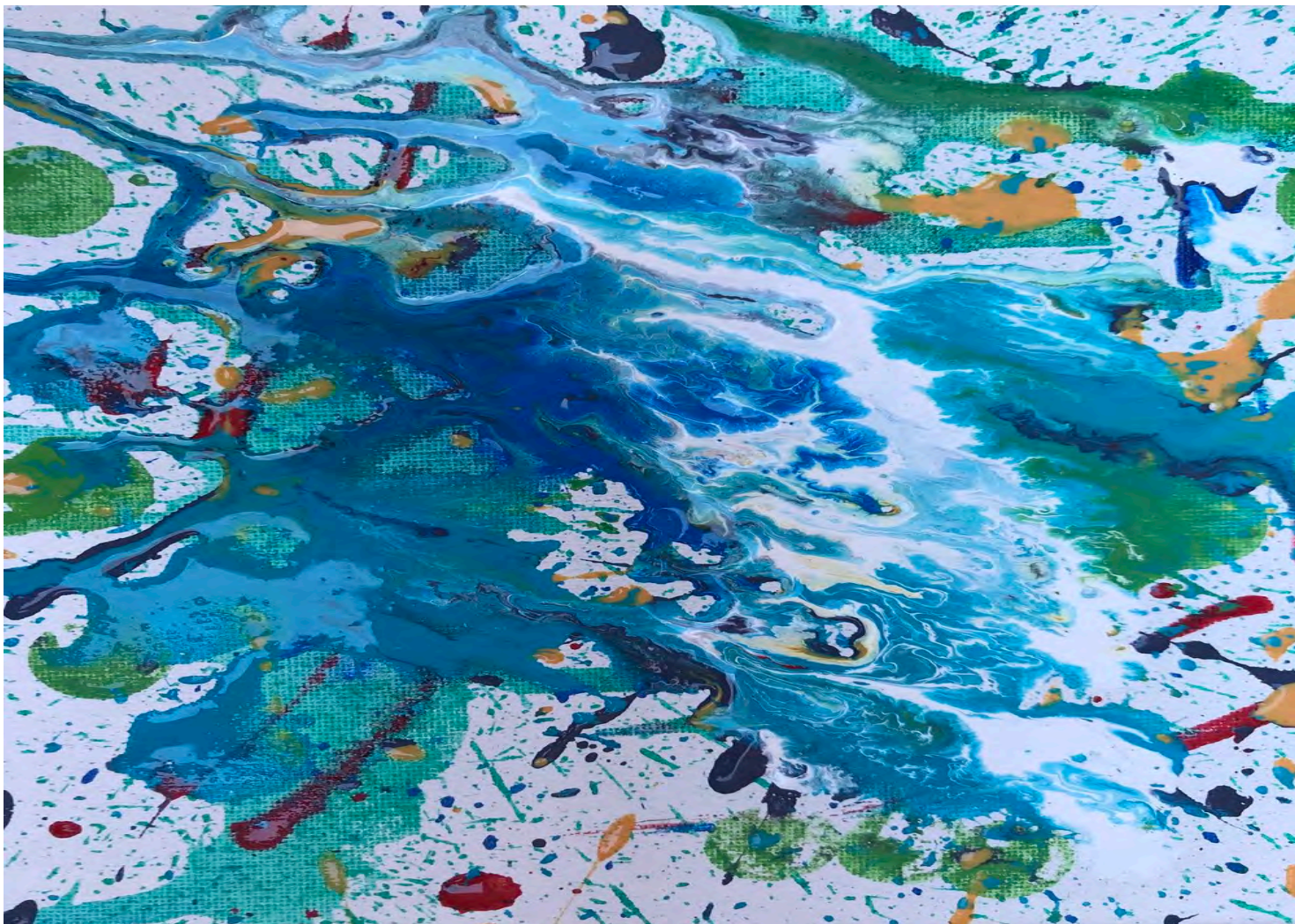
Λένα Τελειώνη, Κλινική Ψυχολόγος, Ψυχαναλύτρια, ΕΨΕ, IPA, Ομαδική Αναλύτρια, GASI, IGA, Ιδρυτικό μέλος του Ινστιτούτου Ομαδικής Ανάλυσης «S.H.Foulkes» - Ι.Ο.Α.Φ.

Αθηνά Τσούκαλη, Ψυχολόγος, MA, Ομαδική Αναλύτρια, GASI, IAGP, Ιδρυτικό μέλος του Ινστιτούτου Ομαδικής Ανάλυσης «S.H.Foulkes» - Ι.Ο.Α.Φ.

ΙΟΑΦ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ
ΟΜΑΔΙΚΗΣ
ΑΝΑΛΥΣΗΣ
S.H.FOULKES

**Εισαγωγικό Σεμινάριο στην
Ομαδική – Αναλυτική Ψυχοθεραπεία
2020 - 2021**

Τηλ. Επικοινωνίας : 210 7218217 Email : info@ioaf.eu

Ο αριθμός συμμετεχόντων θα είναι περιορισμένος και η τελική επιλογή θα γίνει κατόπιν συνεντεύξεων.
Εγγραφές μέχρι 30/9/2020.